

3

Alternatieven in de landbouw

Een van de succesverhalen van de NRLO die gesprekspartners herhaaldelijk aanhalen, is de geïntegreerde plaagbestrijding. Het verhaal gaat zo. In 1962 publiceerde Rachel Carson *Silent Spring*, waarin de gevaren van chemische bestrijdingsmiddelen breed werden uitgemeten. Het beroerde ook in Nederland de publieke opinie hevig en leidde tot Kamervragen.¹ Het landbouwkundig onderzoek, bij monde van de NRLO, raakte echter niet onmiddellijk van zijn stuk. Wansink: 'NRLO kon vlot reageren, want ze had al 78 onderzoekers hierover bij elkaar gebracht.'² Die onderzoekers waren onder de vlag van de NRLO verenigd in de Werkgroep Harmonische Bestrijding van Plagen, waarin onderzoek werd gedaan naar een selectiever gebruik van bestrijdingsmiddelen. De boodschap aan publiek en politiek: wees gerust, de risico's van bestrijdingsmiddelen hebben de aandacht van het onderzoek. Het succesverhaal wil dat het onderzoek vooruitliep op de publieke opinie en de beleidsvorming en dat de NRLO daar een centrale rol in speelde door nieuw, toekomstgericht onderzoek te faciliteren.

Succesverhalen nodigen de historicus uit tot relativering. De centrale rol die actoren zichzelf toebedelen, ziet hij graag verdampen in de dynamiek van structuren en de overredingskracht van wijsheid achteraf. In hoeverre liep het landbouwkundig onderzoek, onder de al dan niet bezielende leiding van de NRLO, vooruit op de thema's die *Silent Spring* op de publieke agenda zette? Nadere beschouwing leert dat de gevaren van bestrijdingsmiddelen voor gezondheid en milieu waarvoor Carson waarschuwde, niet richtinggevend waren voor het onderzoek naar plaagbestrijding. Daarin stonden resistentieproblemen centraal. Dat roept de vraag op wat de NRLO dan precies deed in zijn reactie op de publieke ophef over bestrijdingsmiddelen. Dat is één van de vragen die in dit hoofdstuk centraal staan, want in de jaren zeventig gebeurde iets vergelijkbaars toen er brede ophef ontstond rond de inrichting van het landbouwbedrijf. Ook toen was de boodschap van de NRLO: het heeft reeds de aandacht van het onderzoek. Was dit niet meer dan een bliksemafleider, of deed de raad in de tussentijd belangrijk werk voor zowel het onderzoeksveld als de politiek? Anders gezegd: wat gebeurt er wanneer een intermediair papieren herschikt?

---

¹ Landbouw zonder spuit?, 52.

² Interview Wansink, 10 december 2004.

3.1 Inleiding: de politiek van de landbouw

De storm rond *Silent Spring* ging vrij snel liggen, maar wakkerde eind jaren zestig weer aan om aan te groeien tot orkaankracht. Trefwoorden: Club van Rome, Kabouters, kritiese wetenschap en wat dies meer zij. Aan het eind van de jaren zestig ontspon zich, zoals bekend, een heftig debat over milieu, natuur, economie en samenleving. Over de westerse wereld, kortom. Wereldverbeteraars roerden zich en ook de landbouw bleef niet buiten schot. De landbouw zoals die in de jaren vijftig en zestig gemoderniseerd was, kwam onder grote druk te staan vanwege productieoverschotten en natuur- en milieubelasting. De plaats van het debat vormden in de eerste plaats de media en de Tweede Kamer: de volle breedte van de Nederlandse samenleving. Het Ministerie van Landbouw pikte het debat in 1971 op door de instelling van de COBL, de Commissie Onderzoek Biologische Landbouwmethoden. De COBL kwam in 1973 met een – omstreden – interimrapport, waarover de minister advies vroeg aan de NRLO. Dit vormde het startpunt van de bemoeienissen van de NRLO met het debat over de maatschappelijke positie van de Nederlandse landbouw dat in de jaren zeventig op gang kwam.

De discussie over de landbouw spitste zich in eerste instantie toe op de belasting van het milieu door de voedselproductie. Een van de vragen was of alternatieve landbouwmethoden konden bijdragen aan een oplossing van de gesignaleerde problemen. Althans, zo neutraal werd het in de opzet van de COBL weergegeven. In de praktijk stonden op dat moment ‘alternatievelingen’ en ‘gangbaren’ lijnrecht tegenover elkaar. In de ogen van de alternatievelingen was de rationeel-wetenschappelijke opzet van het landbouwbedrijf de uiteindelijke oorzaak van alle problemen, maar in de ogen van ‘het groene front’ ontbeerde het alternatief een gedegen onderbouwing alsook toekomstperspectief. Het debat over alternatieve landbouw was vaak een begrippenstrijd. Zoveel termen als er gebruikt werden voor alternatieve landbouw – natuurlijk, biologisch, ekologisch, aangepast – zoveel aspecten van ‘gangbaar’ stonden ter discussie. De scheidslijn tussen alternatief en gangbaar was evenwel vloeiend en de gangbare – geïnstitutionaliseerde – landbouw ontplooidde allerlei activiteiten die biologisch of natuurlijk genoemd kunnen worden. Met name binnen de landbouwkundige wereld vond men de polarisatie in het debat onnodig. Rond 1980 kwam onder de noemer ‘geïntegreerde landbouw’ een landbouw met verbrede doelstelling tot ontwikkeling, op basis van ‘Wagenings’ landbouwkundig onderzoek. Deze benadering hield niet alleen een integratie van verschillende doeleinden in, maar is vooral te zien als een overbrugging van de tegenstelling gangbaar-alternatief.

Het debat over de landbouw zou zeker twee decennia aanhouden – in zekere zin duurt het nog altijd voort. In die tijd onderging de landbouw een metamorfose. Waar in de jaren vijftig en zestig efficiënte productie het enige doel was, was in de jaren negentig de doelstelling verbreed naar natuur, milieu en kwali-

teit. Ingrijpender wellicht waren de politieke veranderingen, het openbreken van het groene front. Tot in de jaren tachtig was de landbouwsector een hechte beleidsgemeenschap waarin overheid en sector gezamenlijke doelstellingen hadden. Met de superheffing, de mestwet en de visquotering kwam het ministerie echter tegenover de boeren te staan. Tegelijkertijd vervaagde de scherpe scheidslijn tussen landbouw en niet-landbouw. Steeds meer drong het besef door dat landbouw niet autonoom is, maar op tal van manieren verweven is met andere sectoren: natuurbeheer, recreatie, volksgezondheid, enzovoort. In de late jaren tachtig kwam in het ministeriële beleid de wisselwerking tussen landbouw, landschap en milieu centraal te staan. De boer werd naast een producent van winstgevend en kwalitatief hoogstaand voedsel een beheerder van de natuurlijke en sociale omgeving. Scharnierpunt was de uitbreiding in 1982 van het Ministerie van Landbouw en Visserij naar het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (sinds 2003 Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit). Deze uitbreiding van het beleidsterrein zorgde voor een ingrijpende organisatie- en cultuurverandering op het ministerie.

De alternatieve landbouw stond centraal in de transitie van de landbouw tussen de jaren zeventig en negentig. Het is daarmee een belangrijke case voor de geschiedenis van de NRLO. De raad fungeerde als intermediair tussen politiek en landbouwkundig onderzoek. Welke acties ondernam de NRLO in de richting van het onderzoeksveld om het onderzoek af te stemmen op maatschappelijke vragen rond de landbouw? Deze vraag is des te interessanter omdat de raad beperkte middelen had. Hij had geen macht en geen geld om het onderzoek in een bepaalde richting te sturen, maar kon door middel van coördinerend optreden de thematiek onder de aandacht brengen. Het onderzoeksveld stond daarbij niet stil en ontwikkelde onder de noemer 'geïntegreerde landbouw' nieuwe inzichten over het landbouwbedrijf. De NRLO had wel mogelijkheden om dergelijke nieuwe ontwikkelingen te faciliteren en de vraag is welke keuzes hij daarbij maakte.

Voor de overheid fungeerde de NRLO als adviesorgaan. Hoe vertaalde de raad maatschappelijke vragen naar het onderzoeksveld? Wat dat betreft, is deze case-studie van belang vanwege de omslag in de landbouwsector, en de rol van de overheid in het bijzonder. In deze veranderende omgeving moest de NRLO een nieuwe positie vinden. In de loop van twee decennia werd meer en meer duidelijk dat wetenschappelijk onderzoek beleidsrelevant is. Enerzijds kunnen de resultaten van onderzoek richtinggevend voor het beleid zijn, anderzijds kunnen maatschappelijke opvattingen het onderzoek sturen. Dit hoofdstuk gaat na op welke manier de raad, in de bemoeienissen van enkele onderbouworganen met de landbouwproblematiek, een oriëntatie op beleid ontwikkelde. De NRLO had niet alleen een taak richting overheid c.q. onderzoek, de transitie van de landbouw confronteerde hem ook met zichzelf. Hoe en in hoeverre anticepeerde de

raad op de veranderingen van de sector? Hoe pastte de NRLO zich aan, of juist niet, door nieuwe ontwikkelingen in te passen in de bestaande organisatie?

Opzet van het hoofdstuk

De case is tamelijk complex omdat de NRLO op verschillende manieren betrokken was bij de veranderingen van de landbouw. Paragraaf twee van dit hoofdstuk gaat over de Stuurgroep Alternatieve Landbouw, die het advies over het COBL-interimrapport uitwerkte. Deze adviesvraag vormde in 1974 het begin van de bemoeienissen van de NRLO met de alternatieve landbouw. Hier staat de rol van de raad als intermediair tussen overheid en onderzoek centraal. In het bijzonder wordt gekeken hoe hij, te midden van de ophef over het interimrapport, het debat over alternatieve landbouw in goede banen leidde.

Tabel 3.1 Hoofdstukopzet en chronologie commissies en rapporten

	Overheid e.a.	§2: Stuurgroep	§3: Overlegorgaan	§4: COAL	§5: NRLO
1971	instelling COBL				
1973	interimrapport COBL				
1974	adviesvraag aan NRLO	instelling			
1975	relatienota CRM				
1976			doorstart DOB	commissie Landschapsbeheer	
1977	eindrapport COBL	eindrapport	instelling OAL	afdeling Landinrichting	
1979	rapport Milieudefensie		opzet OBS	rapport landschapsbeheer	
1981				start COAL	
1982	Ministerie van LNV		melkvee strandt		
1985				doorstart COAL	
1987					herstructurering adviezen
1989	Natuurbeleidsplan				Natuurbeleidsplan
1992	LNV notitie Biologische Landbouw				DWT rapport

In 1977 kwam de stuurgroep met haar eindrapport en begonnen de bemoeienissen van de NRLO met concrete onderzoeksprojecten en de coördinatie daarvan. Het thema 'alternatieve landbouw' valt daarbij in twee delen uiteen: landbouwproductie en landinrichting. Bij het eerste ging het om overproductie en milieubelasting. De term 'alternatieve landbouw' werd veelal voor de productiekant gebruikt. Voor de landinrichtingsproblematiek werd veelal het begrip 'aangepas-

te landbouw' gebruikt. Het betrof de plaats en de rol van het landbouwbedrijf in natuur en landschap. De NRLO was vanaf 1977 bij beide betrokken, en de verhalen lopen parallel. Ze worden echter apart behandeld: de productiekant van de alternatieve landbouw in paragraaf 3, de landinrichtingskant van de aangepaste landbouw in paragraaf 4.

Paragraaf 3 bespreekt tamelijk uitvoerig het functioneren van het Overlegorgaan Alternatieve Landbouw. Hierin werd het onderzoek naar alternatieve landbouwmethoden gecoördineerd, met als speerpunt de Ontwikkeling Bedrijfsystemen in Nagele (OBS). De ontwikkeling daarvan wordt tamelijk gedetailleerd gevolgd, omdat het laat zien hoe het landbouwkundig onderzoeksveld zich de problematiek van de alternatieve landbouw eigen maakte en nieuwe concepten ontwikkelde. Daarbij verschoof de betekenis van het begrip 'alternatieve landbouw'. Voor de NRLO was dat niet alleen een inhoudelijke kwestie, maar ook een zaak van verschillende belanghebbenden en van de aard van onderzoeksmanagement. Uiteindelijk gaat het om de vraag hoe deze ontwikkelingen binnen de NRLO gefaciliteerd werden, maar ook hoe de bestaande organisatie in sommige gevallen remmend werkte.

In paragraaf 4 staat het COAL-project centraal, een onderzoeksproject naar aangepaste landbouw. Bij dit project had de NRLO rechtstreeks met de (provinciale) overheid als opdrachtgever te maken. In het verloop van het COAL-project is de wending naar het beleid op heterdaad te betrappen. Deze paragraaf loopt door naar de adviezen rond het Natuurbeleidsplan eind jaren tachtig. Dit plan was het eerste product van het Ministerie van Landbouw nieuwe stijl. Het advieswerk biedt de mogelijkheid te bekijken hoe de NRLO een nieuwe positie vond in de nieuwe omgeving, waarin landbouw, natuur en landschap beleidsmatig geïntegreerd waren. Met andere woorden: wat betekende de coördinatie van onderzoek naar een definitief vermaatschappelijkte landbouw?

Het hoofdstuk besluit met een korte terugblik naar aanleiding van het advies in het kader van het Beleidsplan Biologische Landbouw, waarmee er voor het eerst structureel middelen vrijkwamen voor onderzoek naar alternatieve landbouwmethoden. Begin jaren negentig was het werkterrein van de NRLO ingrijpend veranderd. De vraag is wat er in de loop van twintig jaar in de plaats was gekomen voor de traditionele oriëntatie van de NRLO op het landbouwkundig onderzoeksveld.

3.2 Het debat in goede banen

'Allengs is echter ook duidelijk geworden dat de inspanning voor de voedselvoorziening gepaard gaat met het gebruik van andere levensbronnen die niet onuitputtelijk zijn. Tevens groeit het inzicht dat er grenzen zijn aan een steeds verdere intensivering van de landbouw op een steeds groter kultuurareaal, omdat die verarming van ecosystemen veroorzaakt, hetgeen weer hun zelfregulerend

vermogen aantast. Daarom zal er op moeten worden toegezien dat het zekerstellen van de voedselproductie niet leidt tot een ontwrichting van bodem en milieu, zoals bijvoorbeeld het geval kan zijn bij een intensieve toepassing van kunstmest, chemische bestrijdingsmiddelen en technische hulpmiddelen. Bezorgdheid over mogelijke schadelijke effecten voor ons milieu en ons voedsel van o.a. het gebruik van kunstmest en chemische bestrijdingsmiddelen in de landbouw vormde dan ook het uitgangspunt van een gesprek dat in oktober 1970 op initiatief van drs. J. Plantinga (vertegenwoordiger van de organisch-biologische landbouw) plaats had met de toenmalige Directeur-Generaal voor de Landbouw en Voedselvoorziening, ir. J.W. Wellen.³

Aldus het voorwoord van het interimrapport van de COBL uit november 1973. Aan het gesprek tussen Plantinga en Wellen namen verder nog twee wetenschappers, een biologische tuinbouwer en een Tweede Kamerlid deel. De uitkomst was de instelling, op 6 mei 1971, van de Commissie Onderzoek Biologische Landbouwmethoden door de directeur DLO De Bakker. De COBL was het product van lobbyen vanuit de hoek van de alternatieve landbouw.⁴ De commissie kreeg als taak te bezien welk onderzoek naar de biologische landbouw zinvol was. De commissie was breed samengesteld uit vertegenwoordigers van landbouwkundige onderzoeksinstituten enerzijds en 'de' alternatieve landbouw anderzijds. De inbreng vanuit de ministeriële directies was stevig, omdat zowel het onderwerp als (sommige) commissieleden omstreden waren. Bij het ministerie leefde de vrees dat de club op hol kon slaan en het zette er daarom ambtenaren in als bewakers.⁵

Een belangrijke activiteit van de COBL bestond in het in kaart brengen van bestaande literatuur, een taak die al snel te omvangrijk bleek voor de commissie zelf. Daarom werd in mei 1972 een rapporteur aan de commissie toegevoegd in de persoon van Rob Boeringa. Hij zou in de bemoeienissen van de NRLO met de alternatieve landbouw een centrale rol spelen en verdient daarom een korte introductie. Boeringa kwam uit de bestrijdingsmiddelenindustrie, hij had gewerkt bij Orgachemia. Vanuit die positie had hij al te maken met de NRLO: Orgachemia draaide mee in de Werkgemeenschap Geïntegreerde Bestrijding van Plagen. Hij had ook al kennis gemaakt met de alternatieve landbouw, tijdens een excursie in 1970 naar een van de boomgaarden van het biologisch-dynamische landbouwbedrijf Loverendale te Domburg. In zijn afscheidsrede, een van de leukste bronnen voor deze casestudie, vertelt hij hoe de vertegenwoordiger van de Plantenziektenkundige Dienst knorrig opmerkte: '[...] en dan spuiten ze met een extract van paardestaart. Dat kán helemaal niet. Als het toeneemt, zullen we ingrijpen.' Orgachemia sloot in 1971 en Boeringa, 'gifspuiter uit de industrie',

---

³ Alternatieve landbouw, voorwoord.

⁴ Interview Boeringa, 3 februari 2005.

⁵ Interview Boeringa, 3 februari 2005.

ging een cursus biologisch-dynamische landbouw volgen. 'Mijn vuile kant van de AKZO plus mijn schone kant van de BD-cursus hebben me waarschijnlijk geholpen: ik werd rapporteur van de COBL.⁶

Tabel 4

Combinatie van tabellen 1 en 3: relatieve aandacht belangen in lopend onderzoek en voorstellen voor onderzoek Plantaardige Productie (eerste cijfer: onderzoek; tweede cijfer voorstellen)

Belang	Onderwerpgebied													
	bodembehandeling en bemesting	gewasbescherming	plantenveredeling	plantenteelt	be- en verwerking, bewaren	afzet	gebruik van arbeid	gebruik grond- en hulpstoffen	gebruik kapitaalgoederen	landinrichting	humane voeding	bedrijfs-economie etc.	alternatieve zaken	rest
1a. Voeding en volksgezondheid	-/30	-/5			5/5					10/100		1/5		
1b. Kwaliteit	20/20	10/10	20/5	40/-	40/5	1/-			1/-	1/30	-/5	1/30		
2. Kwantitatieve voorziening	90/30	40/30	30/10	120/30	40/-	1/-	10/5	1/-	1/-	5/-	-/5	5/5	1/30	1/-
3. Belasting milieu	20/30	30/140	5/30	5/10	5/-			10/-	1/-	1/-	-/10	-/5	1/5	1/-
4. Grondstoffen en natuurlijke hulpbronnen	80/60	20/-	-/10	1/5	1/-			10/5		5/-		-/5	-/5	
5. Landschap		-/10		5/-						10/50		1/-		
6. Psychisch welbevinden					1/-		5/-		1/-	1/-	1/-	10/-		1/-
7. Agrarisch inkomen	5/-			5/-	5/-	5/-	20/-	1/-	10/-	10/-		30/10		
8. Nationale economie							5/-		1/-	1/-		10/-		
9. Overig ⁺	1/20	100/30	50/-		5/-		1/-	1/-	1/-	-/5	-/20	-/20	-/30	1/10

⁺ deze rubriek omvat onderzoek dat niet aan een belang is toe te rekenen, b.v. ontwikkeling van meetmethoden e.d.

Met behulp van de projectadministratie (zie paragraaf 1.1.3) kon de NRLO vlot beleidsvragen beantwoorden. Toen het Ministerie van Landbouw een beeld wilde krijgen van het relevante onderzoek rondom het thema alternatieve landbouw, kwam de Stuurgroep van de NRLO met overzichten als deze. De boodschap was: 'er wordt aan gewerkt' en de politiek hoefde niet bij te sturen in het onderzoeksveld. Op deze manier werkte de NRLO als buffer tussen de relatief grillige politiek en het onderzoek.

De commissie stond onder grote politieke druk, want de Kamer wilde al in 1973 een rapport hebben. In november bracht de COBL een interimrapport uit, *Alternatieve landbouw. Inventarisatie, evaluatie en aanbevelingen voor onderzoek*. De reacties waren niet positief, het rapport werd gezien als een pleidooi voor 'de alternatievelingen'. Boeringa: 'Het riep een storm van protest op in de land- en tuinbouwbladen: commissie op dwaalspoor; vreemdgaanders belijden wondergeloof. Dat waren wel de meest sprekende koppen. En dan te bedenken dat die Commissie behalve uit enkele alternatievelingen overwegend bestond uit brave onderzoekers, brave onderzoeksleiders en brave ambtenaren.'⁷ Boeringa vervolgt: 'Wat had die Commissie misdaan? Ze had waarderende woorden uitgesproken

⁶ Boeringa, 95/dwky/al, 2.

⁷ Boeringa, 95/dwky/al, 2-3.

over de teeltpraktijk van de biologische landbouw. Maar ze had ook kritische aandacht gevraagd voor bijzondere hypothesen en theorieën zoals bijvoorbeeld de kosmische krachten van de biologisch-dynamische landbouw.' Het rapport biedt een overzicht en bespreking van de gedachtegangen die ten grondslag liggen aan alternatieve landbouwmethoden, en vervolgens een inventarisatie en discussie van diverse aspecten van voedselproductie, van teeltmaatregelen en ziektebestrijding tot de kwaliteit van producten en rentabiliteit. Veel te neutraal dus, en in de ogen van 'gangbaren' zelfs sympathiek.

NRLO als buffer tussen politiek en wetenschap

De opdracht van de COBL was '[...] de vraag te beantwoorden of het zinvol is onderzoek over de biologische landbouw aan te vangen en zo ja, wat dit onderzoek zou moeten inhouden.⁸ Wilde biologische landbouw een alternatief zijn, dan moest wetenschappelijk onderzoek eerst uitwijzen of het oplossingen kon bieden voor de problemen van de voedselproductie. Een opdracht als deze lijkt op het lijf van de NRLO geschreven, maar opvallend genoeg werd de raad op dit moment niet ingeschakeld. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat de raad zich op de een of andere manier gepasseerd voelde. Kennelijk was het geaccepteerd dat de bal van onderzoeksadvies niet altijd langs de NRLO gespeeld werd.

Begin 1974 wendde de minister van Landbouw zich tot de NRLO met de vraag om advies over het interimrapport van de COBL. Niet alleen de minister zocht deskundig advies, ook in NRLO-kringen was behoefte aan rationele beoordeling van de materie. Bij de bespreking van de aanvraag in de raad is al zichtbaar hoe het thema vertaald werd naar het werkveld van de NRLO:

'Prof. De Wilde acht het gewenst uit het onderhavige rapport datgene te halen wat werkbaar is en overeenkomt met de gedachten, welke er in dit opzicht leven bij de Werkgemeenschap Geïntegreerde Bestrijding van Plagen. [...] Prof. 't Hart waarschuwt er voor geen capaciteit in onderzoek te stoppen dat volgens deskundigen weinig perspectief biedt. Het is wel gewenst de commissie ad hoc overwegend te formeren uit mensen die kritisch staan tegenover de gedane aanbevelingen.⁹

Er werd besloten een commissie ad hoc in te stellen 'die tot taak krijgt vast te stellen welke onderwerpen uit het rapport nader onderzoeken behoeven'.¹⁰ Vanuit de raad werd sterk aangedrongen op het inschakelen van 'deskundigen op de terreinen waar de alternatieve landbouw zich speciaal mee bezighoudt zoals bestrijding van plagen, insecticiden, bodemvruchtbaarheid, kwaliteit van voedsel e.d.¹¹ Voorzitter en secretaris meldden dat er zoveel mogelijk overleg met be-

⁸ COBL, Alternatieve landbouw, voorwoord.

⁹ R27feb74.

¹⁰ R7feb74.

¹¹ R24april74.

staande organen van de NRLO zou plaatsvinden. Hierbij moet worden aangetekend dat de onderbouw van de NRLO van na 1970 nog in opbouw was. Het bestaande commissieapparaat van de NRLO van vóór 1970 kon dus wel geraadpleegd worden, maar de nieuwe structuur met COOC's en PAC's nog maar mondjesmaat.

De zo gevormde Stuurgroep Alternatieve Landbouw bestond uit vooraanstaande vertegenwoordigers van instellingen van landbouwkundig onderzoek. Volgens Boeringa ging het om sleutelfiguren en staken zij hun nek uit door de problematiek breed te benaderen en kritisch te kijken naar het westerse waardensysteem, de belangen die bij de landbouw in het geding waren en de rol van de overheid bij vernieuwing van de landbouw.¹² Onder meer via dubbel-lidmaatschappen werkte de stuurgroep nauw samen met de COBL, die bezig was aan de verdere uitwerking van het interimrapport. De stuurgroep inventariseerde onderzoeksvragen met betrekking tot de alternatieve landbouw – zowel die welke door de COBL waren geformuleerd als die welke naar voren werden gebracht vanuit de onderbouw van de NRLO en door organisaties van alternatieve landbouw – en matchte die met het lopende landbouwkundig onderzoek. De stuurgroep wilde zich niet in de wetenschappelijke discussie over alternatieve landbouwmethoden mengen en baseerde zich daarom zoveel mogelijk op de neerslag van de discussie voor het eindrapport van de COBL.¹³ Met het voortgaande werk van de COBL als basis, zag de stuurgroep kans om binnen enkele maanden na het verschijnen van het eindrapport van de COBL met haar advies aan de minister te komen.

Thema acceptabel maken voor onderzoekers

Een belangrijk punt van kritiek op het interimrapport van de COBL was dat het conceptueel onhelder was.¹⁴ Daarnaast werd niet altijd onderkend dat het om een interimrapport ging, 'dat wil zeggen een stuk waarover de wetenschappelijke oordeelsvorming nog niet voldragen was. Hierdoor ontstond het misverstand dat concept-uitspraken van de COBL – gebaseerd op nog onvolledig en ongetoetst feitenmateriaal – konden worden opgevat als definitieve uitspraken. Begrijpelijk-kerwijs leidde dit misverstand in wetenschappelijke kring soms tot irritatie.¹⁵

Het rapport van de stuurgroep benadrukte het complexe en brede karakter van het vraagstuk van de alternatieve landbouw en gaf een grondige analyse van de relevante begrippen en posities. De COBL was er, volgens de stuurgroep, niet in geslaagd een bruikbare definitie van 'alternatieve landbouw' te formuleren. Hoewel ook de stuurgroep geen 'elegante' definities had gevonden, stelde

¹² Interview, Boeringa 3 februari 2005; Boeringa, 95/dwky/al, 4.

¹³ Rapport stuurgroep, 7.

¹⁴ Interview Boeringa, 3 februari 2005. Het latere NRLO-advies en de bespreking daarvan, laten zich in die zin uit.

¹⁵ Rapport stuurgroep, 6.

ze ter voorkoming van misverstanden een nadere begripsbepaling voor, waarin onderscheid werd gemaakt tussen alternatieve landbouwmethoden, alternatieve landbouw, gangbare landbouw en landbouw. Onder gangbare landbouw werd daarbij verstaan ‘de verzameling van produktiewijzen die door de landbouwvoorlichtingsdiensten worden aanbevolen’, een al evenzeer institutionele definitie. Wat betreft ‘het gewenste complex van veranderingen in de produktiewijze van de landbouw’ dat als ‘alternatieve landbouw’ werd aangemerkt, merkte de stuurgroep op dat ‘aan dit complex in feite een politieke keuze ten grondslag [ligt], waarin de belangen van een gezonde voeding, een schoon milieu, het zuinig zijn met grondstoffen en met het bestaande landschap zwaarder wegen dan momenteel in de maatschappelijke realiteit het geval is.’¹⁶ Concluderend stelde de stuurgroep: ‘Hoewel het denkbaar is dat de “alternatieve” landbouwmethoden bruikbare aanknopingspunten bieden voor de gangbare landbouw – momenteel kan dit nog niet beoordeeld worden omdat over deze methoden vrijwel geen wetenschappelijk verantwoorde gegevens bestaan – acht de Stuurgroep de “alternatieve” landbouw (als boven gedefinieerd) het belangrijkste onderwerp van het COBL-rapport.’¹⁷

De stuurgroep op haar beurt trachtte de onderzoeksgebieden aan te wijzen die voor mogelijke veranderingen in de landbouw van belang waren. Het rapport beschreef de maatschappelijke positie van de landbouw, waarbij waardesystemen centraal stonden en de problemen geschetst werden over hoe de veranderingen daarin te vertalen in (onderzoek)beleid. De maatschappelijke belangen bij de landbouw varieerden van aanbod en kwaliteit van voedsel, belasting van het milieu en gebruik van grondstoffen tot het landschap, het welzijn van boeren en het economische belang van de landbouw. De conclusie was ‘[...] de “alternatieve” landbouw met name oog heeft voor niet in geld gewaardeerde belangen (als milieu, landschap, psychisch welbevinden), terwijl de gangbare landbouw meer beheerst wordt door het streven naar materiële welvaart, zowel van consument (lage prijs voor landbouwproducten) als van producent (hoog arbeidsinkomen).’ De stuurgroep wees erop dat het landbouwkundig onderzoek al afgestemd was op maatschappelijke belangen, namelijk door de inbedding in de sector. Dat liet onverlet dat de afwijkende waardering van die belangen vanuit de alternatieve hoek nadere analyse vergde.

De reacties binnen de NRLO op het rapport van de stuurgroep waren lovend. Verschillende leden van de raad prezen de poging ‘orde in de zaak’ te brengen en het onderwerp ‘uit de emotionele sfeer’ te halen en achtten deze geslaagd. Geprezen werd de verheldering van de thematiek – het onderscheid tussen landbouw en landbouwmethoden, de samenhang met maatschappelijke visie, de specificering van de aard van landbouwkundig onderzoek – en de con-

---

¹⁶ Rapport stuurgroep, 9.

¹⁷ Rapport stuurgroep, 9.

creetheid van de onderzoekaanbevelingen. Er werd voor gepleit beoefenaars van alternatieve landbouw bij het onderzoek te betrekken om zo de acceptatie in die kringen te bevorderen. Door conceptuele verheldering vertaalde de stuurgroep de problematiek naar het onderzoeksveld en maakte het thema alternatieve landbouw acceptabel. Wat betreft de onderzoeksvraag, was de stoom van het debat af.

Inventarisatie

De bulk van het rapport van de stuurgroep, en voor de NRLO minstens even belangrijk, bestond uit een inventarisatie van lopend onderzoek en de behoefte aan verder onderzoek. Het antwoord op de eigenlijke adviesvraag van de minister bestond uit een match van de onderzoeksvragen en het bestaande landbouwkundig onderzoek. Het debat over de alternatieve landbouw raakte aan de fundamenten van de beoefening van de landbouw en het landbouwkundig onderzoek. Het is daarom tekenend dat het rapport uitvoerig inging op de aard en mogelijkheden van landbouwkundig onderzoek. Alternatieve benaderingen van onderzoek werden daarbij niet a priori afgewezen: 'Mag het zo zijn dat de onderzoeksmethoden (nog) tekort schieten voor een integrale benadering van complexe systemen, het is wel noodzakelijk dat aan verbetering van de methoden wordt gewerkt. Het initiatief hiertoe kan echter niet door bestuurders worden genomen, maar moet van de onderzoekers komen. Zo ergens, dan geldt hier de waarheid dat "uitvindingen en ontdekkingen zich niet laten plannen".¹⁸

De inventarisatie van het onderzoek bestond uit een ordening op basis van de geformuleerde maatschappelijke belangen en een beoordeling op basis van de aansluiting bij het COBL-rapport, de onderzoekbaarheid en de innovativiteit (een term die toen nog niet werd gebruikt). Dit mondde uit in een serie onderzoekingen, waarvoor werd voorgesteld deze in NRLO-verband gecoördineerd uit te voeren. Het ging in de eerste plaats om een vergelijkend bedrijfsonderzoek van alternatieve en gangbare landbouw, dat hieronder in paragraaf 3.3.1 uitvoerig besproken wordt en in feite al was opgestart. Het rapport constateerde lacunes met betrekking tot onderzoek naar kwaliteit en voedingswaarde, met name waar het verschillen betrof tussen gangbaar en alternatief voortgebrachte landbouwproducten, maar formuleerde geen concrete onderzoeksvorstellen.

Al met al was de raad van oordeel dat het rapport een 'acceptabele beantwoording' bevatte van de vraag van de minister en dat deze gevraagd moest worden om het openbaar te maken. In de brief aan de minister werd de kern van het rapport als volgt weergegeven: '[...] dat de tot nu toe bekende gegevens over de alternatieve landbouwmethoden geen aanleiding geven voor maatregelen in de sfeer van landbouwbeleid. Aangezien betrouwbare gegevens over de alternatieve landbouwmethoden schaars zijn, meent de Stuurgroep dat het goed zou

---

¹⁸ Rapport stuurgroep, 52.

zijn wanneer getracht wordt om door middel van onderzoek dergelijke gegevens te verkrijgen. [...]

De Stuurgroep toont aan dat het landbouwkundig onderzoek *grosso modo* voldoende op deze belangen [zie boven] is ingespeeld, waarbij de Stuurgroep overigens aantekent dat, waar zich een kentering lijkt te voltrekken in het maatschappelijke en politieke denken, het onderzoekapparaat niet zozeer de taak heeft zich als belangengroep te mengen in deze ontwikkeling, maar in de eerste plaats verantwoordelijk is voor een onderbouwing van dit denken met wetenschappelijk verantwoorde gegevens.¹⁹ Om het onderzoek te coördineren dat nodig was om een oordeel te vellen over de waarde van alternatieve landbouwmethoden, werd voorgesteld een PAC in te stellen.²⁰

De inventarisatie vormde het hart van het rapport van de stuurgroep en onderstreepte twee karakteristieken van de toenmalige NRLO. Ten eerste laat de totstandkoming van de inventarisatie zien dat de NRLO reactief was waar het ging om maatschappelijke en politieke ontwikkelingen betreffende het landbouwkundig onderzoek. De inventarisatie had in 1974, toen de minister met zijn adviesvraag bij de NRLO aanklopte, niet klaargelegen. Een stuurgroep moest eerst een analyse en ordening maken. Met andere woorden: de synthese onder de noemer 'alternatieve landbouw' was binnen de NRLO niet voorzien, maar vanuit de politiek tot stand gebracht. Die synthese was het product van de coördinerende activiteiten van de NRLO. Hij was, en dat is de tweede karakteristiek, een organisatie voor onderzoeksmanagement, uit te voeren door middel van coördinatie. Coördinatie was de manier waarop de NRLO het maatschappelijk geïnitieerde debat over alternatieve landbouw in goede banen leidde. De synthese was succesvol; de inventarisatie toonde aan dat het merendeel van de relevante onderzoeksvragen gedekt was en dat het thema 'alternatieve landbouw' bij het landbouwkundig onderzoeksveld in goede handen was.

Buffer tussen politiek en onderzoek

Wat de NRLO in deze eerste fase deed, was tweeledig. Enerzijds maakte het rapport van de Stuurgroep Alternatieve Landbouw het thema 'alternatieve landbouw' acceptabel voor het onderzoeksveld door te zorgen voor een conceptuele verheldering van de thematiek. Anderzijds vertaalde het rapport, door middel van een inventarisatie van lopend onderzoek en het formuleren van onderzoeksplannen, de activiteiten van het onderzoeksveld naar het thema van de alternatieve landbouw. In die zin fungeerde de NRLO als intermediair tussen de maatschappelijke discussie over alternatieve landbouw aan de ene kant en de wereld van het landbouwkundig onderzoek aan de andere kant. Daarbij functioneerde de raad tevens als buffer tussen politiek en wetenschap. Hij zorgde ervoor dat de

---

¹⁹ Brief NRLO aan Ministerie van Landbouw, 1977 (77 C 423, concept).

²⁰ Rapport stuurgroep, 87.

onderzoeksagenda niet drastisch omgegooid hoefde te worden, maar gaf tegelijkertijd de geruststelling dat het thema de volle aandacht van het onderzoeksveld had.

De poging van de stuurgroep om het debat over alternatieve landbouw in goede banen te leiden, had ook zijn weerslag op het werk van de COBL. In ieder geval onder de onderzoeksvetegenwoordigers die in de hier gebruikte stukken aan het woord komen, was er grote waardering voor de rapportage door de stuurgroep. Door de problematiek te verhelderen, met name door een topografie te produceren, werd het bespreekbaar binnen NRLO-gelederen. Aangenomen mag worden dat de wisselwerking tussen de stuurgroep en de COBL bijdroeg aan de goede ontvangst van het eindrapport, *Alternatieve landbouwmethoden. Inventarisatie, evaluatie en aanbevelingen voor onderzoek*. Het eindrapport onderscheidde zich in twee opzichten van het interimrapport. Enerzijds gaf het een meer gedegen wetenschappelijke onderbouwing van de beoordeling van methoden – op zich eenvoudigweg een kwestie van meer tijd. Anderzijds gaf het een veel uitvoeriger uiteenzetting over de aard van de problematiek, waarin een parallel met de aanpak van de stuurgroep te zien is.

Alternatieve landbouwmethoden bestond uit een grondige analyse van de opvattingen en methoden van de alternatieve landbouw – hier en daar in diepgaand detail – waarbij zoveel mogelijk tegemoet werd gekomen aan eisen van wetenschappelijke oordeelsvorming. Een belangrijke input voor de verdere uitwerking vormden de vele reacties op het interimrapport.²¹ De opbouw van het eindrapport was vergelijkbaar met die van het interimrapport, zij het dat veel strikter een onderscheid werd gemaakt tussen de inventarisatie van opvattingen en methoden en 'de beoordeling ervan in het licht van bestaande natuurwetenschappelijke kennis'.²² Het rapport bood een platform aan alle visies door vertegenwoordigers van diverse benaderingen van de landbouw aan het woord te laten. In die zin handhaafde de COBL haar neutrale positie in het debat over alternatieve landbouw. Boeringa zegt over het eindrapport dat het duidelijk en degelijk was en een standaardwerk werd.²³ Dit laat onverlet dat er weerstanden tegen 'alternatieve landbouw' op allerlei niveaus bleven bestaan. Boeringa in zijn afscheidsrede: 'Wel werd ondergetekende op het matje geroepen bij de directeur van het Landbouwkundig Bureau van de Stikstofmeststoffenindustrie: waar we het lef vandaan gehaald hadden om kritische opmerkingen te maken over het paradepaardje van de kunstmestindustrie: "De Olde Weye".'²⁴

De stuurgroep had de problematiek vertaald naar een hanteerbaar probleem: onderzoeksvragen waren verzameld, geordend en ingepast in de bestaande mogelijkheden van het onderzoeksapparaat. Op deze manier functioneerde de

²¹ COBL, *Alternatieve landbouwmethoden*, 4.

²² COBL, *Alternatieve landbouwmethoden*, 5.

²³ Interview Boeringa, 3 februari 2005.

²⁴ Boeringa, 95/dwky/al, 3.

NRLO als intermediair tussen beleid en onderzoek. En tevens als buffer. De algehele strekking van het antwoord van de NRLO aan de politiek was dat er reeds hard werd gewerkt aan de vragen die er in de samenleving speelden en dat het onderzoeksapparaat – inclusief de organisatorische structuur – voldoende was afgestemd op de maatschappelijke ontwikkelingen die hieresignaleerd werden. Het onderzoeksveld hoefde zich dus niet aan te passen.

Behoud van de organisatie

Via het rapport van de stuurgroep creëerde de NRLO een buffer tussen onderzoek en samenleving, maar tevens een buffer voor zichzelf. Ook de eigen organisatie hoefde zich niet aan te passen. De NRLO paste het thema van de alternatieve landbouw in in de bestaande structuren, ondanks signalen dat die daar niet helemaal op ingericht waren, signalen die al bij de bespreking van het rapport van de stuurgroep te beluisteren waren. Bij de uitvoering van de aanbevelingen van de stuurgroep, die door de NRLO ter hand werd genomen, werden de spanningen tussen de bestaande ordening van het landbouwkundig onderzoek en het vraagstuk van de alternatieve landbouw eens te meer zichtbaar. Met name bij de instelling van een coördinatiecommissie voor de alternatieve landbouw bleek dat het onduidelijk was wat en wie er moesten worden gecoördineerd – tenslotte de kracht van de NRLO – en hoe dat kon gebeuren.

Bij de bespreking van het rapport van de stuurgroep beklemtoonde A. de Zeeuw dat de alternatieve landbouw een grote uitdaging voor het onderzoeksveld betekende. Hij wees erop dat de vragen over landbouw in brede kring leefden en achtte het van belang '[...] het hele onderzoekapparaat te confronteren met de vraagstukken waar een groot deel van de maatschappelijke ontwikkelingen mee verband houden en die breder zijn dan wat leeft in die alternatieve groep'.²⁵ Over de vraag in hoeverre het onderzoeksveld in staat was deze uitdaging aan te gaan, was de secretaris van de stuurgroep, Gransch, kritisch: '[...] één van de kernproblemen hierbij is, dat ons onderzoekapparaat excellent toegerust is als het om detail analytische zaken gaat, iets beter toegerust als het gaat om dingen waarbij men bepaalde relaties moet bekijken, maar slecht toegerust is als men het totale patroon in zijn totale interrelaties moet bekijken. Dit is een voorzieningsgebrek wat men de komende jaren toch zal moeten zien in te vullen. Dat betekent in wezen, dat men sneller en betrouwbaarder in staat moet zijn doelstellingsverschuivingen af te wegen in effecten en neveneffecten en ook in daarmee samenhangende onderzoekproblemen'.²⁶

Gransch zelf gaf al kort aan hoe complex dit kon liggen: op een probleem als dat van het gevaar van koper in varkensmest kon men anticiperen, daarvoor waren harde argumenten; wat voor landschap de Nederlandse bevolking over

---

²⁵ R20sep77.

²⁶ DR28sep77.

twintig jaar wilde, viel echter niet te voorzien. De toenmalige NRLO was niet bepaald ingericht voor een invulling van het geconstateerde ‘voorzieningsgebrek’. Het zou nog zeker tien jaar duren voordat de competenties voor een dergelijke sectorraadachtige taak tot ontwikkeling kwamen en vooraanvog zag de raad geen aanleiding om hierop te anticiperen.

Overlegorgaan in plaats van coördinatiecommissie

In haar rapport had de stuurgroep geadviseerd om een programma-adviescommissie (PAC) en een overlegorgaan voor de alternatieve landbouw in te stellen. Een PAC was, zoals te doen gebruikelijk, bedoeld voor inspraak van betrokkenen, in dit geval uit de maatschappij; het overlegorgaan diende in samenwerking met betrokken coördinatiecommissies zorg te dragen voor de voorbereiding en uitvoering van onderzoek.²⁷ In februari 1978 werd een voorstel besproken voor een overlegorgaan voor de alternatieve landbouw. De instelling van aparte commissies ging in tegen de gebruikelijke gang van zaken bij de NRLO, namelijk problemen onder te brengen bij bestaande onderbouworganen, maar het specifieke karakter van het probleemveld rechtvaardigde een uitzondering, zo betoogde het voorstel. Aangezien het onderzoeksveld overlapte met dat van diverse bestaande coördinatiecommissies, kon van een nieuwe coördinatiecommissie geen sprake zijn. Wel werd echter de noodzaak gezien om dit nieuwe veld, dat de disciplinaire indeling van de NRLO-onderbouw doorsneed, op de een of andere manier van een coördinerend lichaam te voorzien.²⁸ Dat er een overlegorgaan kwam en geen coördinatiecommissie, zou gezien kunnen worden als zwaktebod.²⁹ De toenmalige structuur van de onderbouw bood echter geen ruimte voor een transdisciplinaire coördinatiecommissie en kennelijk was de tijd nog niet rijp voor een fundamentele herinrichting.³⁰

Het OAL, Overlegorgaan Alternatieve Landbouw, werd op 9 juni 1978 geïnstalleerd. In tegenstelling tot ‘gewone’ coördinatiecommissies ressorteerde hij rechtstreeks onder de raad en niet onder één van de afdelingen. De leden waren onderzoek(s)beheerders uit diverse NRLO-participanten met een bijzondere rol voor Cleveringa van het LEI en Tideman van de Dorschkamp, die een dubbel-functie kregen als vertegenwoordigers van de participerende instelling én van de biologisch-dynamische landbouw. Termohlen van het PAGV – een ‘integrerend instituut’ – werd aangewezen als voorzitter. Boeringa droeg zorg voor de onder-

²⁷ nrlo/78/32 (in WUR-archief nrlo/78/17).

²⁸ Discussienota gevonden in archief Boeringa (zonder nummer, zonder auteur, zonder datum) ‘Aard, taak, plaats en werkwijze van het Overlegorgaan Alternatieve Landbouw’.

²⁹ Interview Boeringa, 3 februari 2005. Er was om de een of andere reden – die hij niet kan aangeven – geen drang om het onderzoek in een bepaalde richting te sturen.

³⁰ Een reguliere PAC werd voorlopig niet ingesteld. Dat had geen prioriteit, aangezien er met het rapport van de stuurgroep reeds een onderzoeksprogramma lag. Boeringa tekende in de kantlijn van het rapport van de stuurgroep aan dat de Begeleidings[opengelaten] Alternatieve Landbouw van prof. Van Mansvelt als zodanig al functioneerde. Het gaat hier om de bijzonder hoogleraar voor alternatieve landbouw in Wageningen.

steuning en begeleiding vanuit het NRLO-secretariaat. Het Overlegorgaan moest onderzoek met betrekking tot de alternatieve landbouw coördineren. Zowel intern als extern riep dat vragen op. Intern omdat het werkterrein dwars op de bestaande commissiestructuur van de NRLO stond. Extern omdat men te maken had met een grote hoeveelheid belanghebbenden binnen en buiten het traditionele domein van het landbouwkundig onderzoek, die bovendien uiteenlopende activiteiten ondernamen: niet-gevestigde groepen van alternatieve landbouwers en onderzoekers, beleidsvormers binnen en buiten de landbouw, enzovoort. De vraag rees zelfs of alternatieve landbouw, dat wil zeggen de problemen *van* de landbouw wel tot het domein van Landbouw hoorden en niet veeleer van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk.

In de werkzaamheden van het OAL werden de taken en verantwoordelijkheden gaandeweg afgetast. De ambigue status en de vaag omschreven coördinatie-verantwoordelijkheid zorgden voor discussies en onduidelijkheden. Op de eerste vergaderingen werd uitvoerig gesproken over de taakomschrijving en de afbakening van verantwoordelijkheden ten opzichte van bestaande coördinatiecommissies, zoals die voor geïntegreerde bestrijding van plagen. Enerzijds was het overlegorgaan veel directer bij de onderzoeksuitvoering betrokken dan gebruikelijk was voor coördinatiecommissies, anderzijds opereerde het op het niveau van een PAC, in de zin dat in breed overleg onderzoek op gang gebracht diende te worden.³¹ Globaal was het idee dat onderzoek over onderdelen tot het werkterrein van de bestaande coördinatiecommissies behoorde en onderzoek over samenhangen tot dat van het overlegorgaan. De taakomschrijving werd niet geformaliseerd, maar aangehouden tot het begrip 'alternatieve landbouw' bevredigend omschreven zou zijn.³² Dat dat nu juist een fundamenteel probleem was – mogelijk een breekpunt – moet men zich toen – met de discussies over de COBL-rapporten in het achterhoofd – gerealiseerd hebben. Zelfs de aard van 'samenhangend' was in dat licht niet onproblematisch: ging het er hier om deelonderzoeken in samenhang te bekijken, of landbouwkundige problemen in samenhang te onderzoeken, en vergde dat dan geen alternatief onderzoek?

De invulling van de taken van het OAL was tamelijk pragmatisch, waarbij Boeringa een sleutelpositie innam. Hij was, na zijn werk als rapporteur voor de COBL, in 1977 in dienst gekomen van de NRLO met als taak de activiteiten rond alternatieve landbouw te trekken.³³ Hij hield de stand van zaken wat betreft onderzoek bij – zowel via formele kanalen als langs de weg van 'vrije nieuwsgaring' – en had contacten met tal van relevante instellingen. Het netwerk waarbinnen gecoördineerd werd bestond uit uiteenlopende contacten met allerlei instellingen, formele en informele, toevallige lidmaatschappen, enzovoort. Zo

---

³¹ OAL2, 27 september 1978.

³² OAL3, 1 maart 1979.

³³ Zie ook rapport Stuurgroep, p.81.

werden mogelijke problemen door overlap met het werk van de commissie Landschapsbeheer opgevangen door te zorgen dat één of meer personen in beide commissies zaten.

3.3 Gangbaar onderzoek en alternatieven

Naast de algemene taak met betrekking tot het coördineren van onderzoek naar alternatieve landbouw, had het overlegorgaan een specifieke coördinatietaak voor een concreet onderzoeksproject: de Ontwikkeling Bedrijfssystemen (OBS) in Nagele. In deze paragraaf wordt de ontwikkeling van dat project besproken. Die is interessant omdat het laat zien hoe in het onderzoeksveld een ‘Wagenings’ antwoord op het thema over de alternatieve landbouw werd geformuleerd: geïntegreerde landbouw. Bij zijn werkzaamheden zag het OAL zich geconfronteerd met de vraag in hoeverre dit als ‘alternatief’ te beschouwen was. Daarbij moest een belangenafweging worden gemaakt ten aanzien van bestaande alternatieven, met name de biologisch-dynamische landbouw.

Ruimte voor ‘alternatief’

In de late jaren zeventig werd op allerlei manieren ruimte geboden aan alternatieven in de landbouw. Het ministerie gaf eind 1978 de alternatieve landbouw een eigen plaats in de vorm van de aanstelling van twee voorlichters voor de biologisch-dynamische landbouw. In de loop van 1979 werden bij alle 32 Consultantschappen van de Land- en Tuinbouwvoorlichtingsdienst contactpersonen voor de alternatieve landbouw aangewezen.³⁴ We zagen al dat in het overlegorgaan plaats werd ingeruimd voor vertegenwoordigers van de alternatieve landbouw en in de eerste coördinatie-activiteiten was volop aandacht (en begrip) voor alternatieve onderzoeksvragen en -methoden.

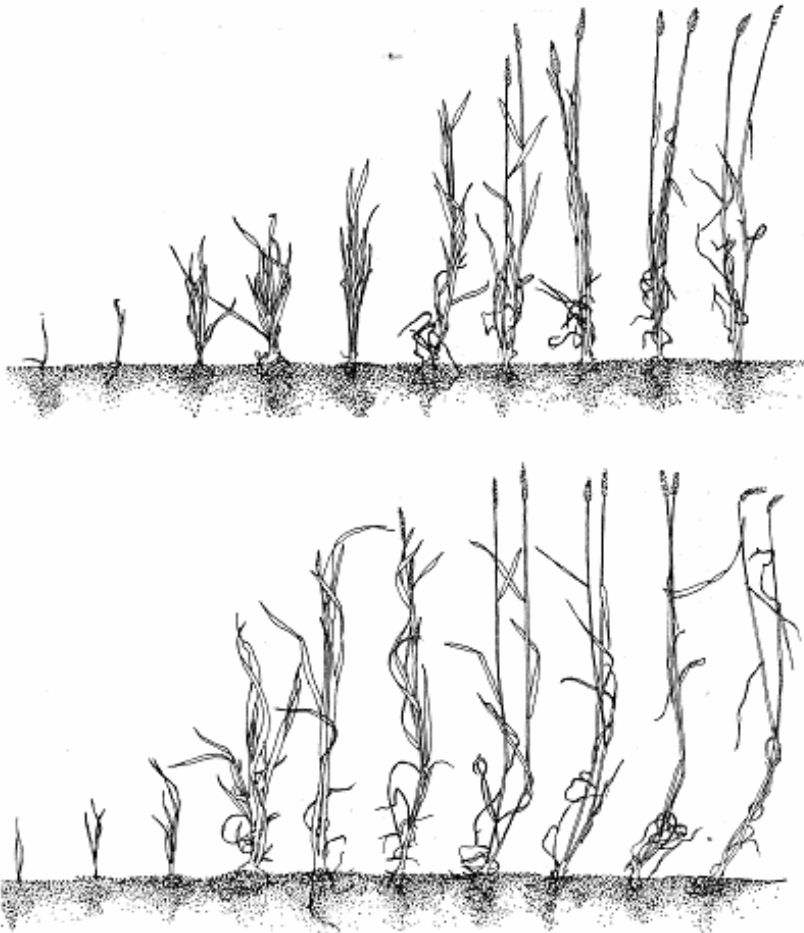
In deze periode was de biologisch-dynamische landbouw de meest prominente vertegenwoordiger van de alternatieve landbouw. Het was het enige systeem dat helder uitgewerkt was en de gemeenschap was het best georganiseerd. De antroposofische onderbouwing was en bleef echter omstreden. Voor onderzoek op het gebied van biologisch-dynamische landbouw was in 1976 in Driebergen het Bolk Instituut opgericht. Op 14 november 1979 bezocht het OAL het Bolk Instituut. De leden werden verwelkomd door Cleveringa, die deze gelegenheid aangreep voor een beschouwing over het verschil tussen gangbare en biologisch-dynamische landbouw.³⁵ Hij beschouwde dat als een natuurwetenschappelijk vraagstuk waarvan de kern was dat het Bolk Instituut een vernieuwing van de natuurwetenschap voorstond waarbij de totaliteit van het organisme voorop stond. Cleveringa had ook enkele kritische opmerkingen over het

³⁴ nrlo/80/w39d, overzicht Boeringa activiteiten op het gebied van de alternatieve landbouw

³⁵ ‘Welkomstwoord. Uitgesproken ter gelegenheid van het bezoek van het “Overlegorgaan Alternatieve Landbouw” aan het Bolk-Instituut te Driebergen op 14 november 1979 door Ir. C.J. Cleveringa’.

rapport van de stuurgroep. Hoewel de stuurgroep een neutrale positie innam met betrekking tot alternatieve onderzoeksmethoden, had het rapport volgens hem een afwijzende houding ten aanzien van de onderliggende holistische wetenschapsovervatting.

Ontwikkelingsreeksen van de tarwe van GBS (boven) en ALTS
(onder)

Bij het onderzoek naar alternatieve landbouwmethoden kreeg de antroposofische landbouw de ruimte voor eigen inbreng. Een van de onderzoeksmethoden bestond uit het visueel in kaart brengen van de groei van gewassen. In deze illustratie is een voorbeeld te zien waarin gangbaar en alternatief gecultiveerde tarwe met elkaar vergeleken worden.

Bovendien misten de adviezen kracht om daadwerkelijk financiële en materiële ruimte voor alternatieve landbouwmethoden te scheppen. Cleveringa hoopte dat het overlegorgaan, middels de samenwerking tussen 'bestuurders' van het gangbare onderzoek en het Bolk Instituut, de goede intenties van de stuurgroep in een realistisch onderzoeksprogramma zou kunnen vertalen.

Een onderzoeksvoorstel van het Bolk Instituut voor fenomenologisch gewas-onderzoek en bodemchemisch en -fysisch onderzoek confronteerde het OAL met landbouwmethoden, onderzoeksmethoden en een instelling die niet tot de gevestigde orde van het landbouwkundig onderzoek behoorden.³⁶ Men was niet vertrouwd met de onderzoeksmethoden. Dat maakte een beoordeling van het voorstel lastig. Institutioneel zorgde het ook voor problemen. Het Bolk Instituut werd niet door de overheid gefinancierd. Het overlegorgaan was van mening dat, wanneer het voorstel geaccepteerd werd, er ook overheidsgeld voor moest komen. De raad zelf had daartoe geen middelen, maar zette zich in voor fondsenwerving. 'We moeten het instituut in staat stellen voldoende ervaring met dit type kwaliteitsonderzoek op te doen, zodat het straks in staat is onderzoek uit te voeren dat voor ons acceptabel is (blind, reproduceerbaar).'³⁷ Bij monde van het OAL zette de NRLO zich dus in voor het integreren van de alternatieve landbouw in het gevestigde landbouwkundig onderzoek, maar niet zonder wetenschappelijke eisen aan het alternatieve onderzoek te stellen. 'Cleveringa spreekt zijn waardering uit over de positieve benadering door het Overlegorgaan.'³⁸ Het zogenaamde kwaliteitsonderzoek kreeg spoedig vorm en mondde uiteindelijk uit in een serie studierapporten van de NRLO. In de uitvoering van het onderzoek werd er ruimte voor antroposofische onderzoekers geschapen en kregen dezen ook inspraak in de opzet van het onderzoek.

3.3.1 Ontwikkeling Bedrijfssystemen

Het onderzoek naar bedrijfssystemen in Nagele, waarvoor het OAL de coördinatie ging verzorgen, was al in 1976 opgezet. Op drie kavels in Nagele was sinds begin jaren vijftig onderzoek gedaan naar de relatie tussen organische bemesting en productievermogen van de grond. Het onderzoek op deze 'Drie Organische-Stofbedrijven' werd in de vroege jaren zeventig als afgerond beschouwd en men vreesde voor opheffing van de bedrijven. Enkele onderzoekers namen daarom het initiatief voor een nieuwe onderzoeksopzet voor de bedrijven.³⁹ Een werkgroep maakte in 1976 een plan voor vergelijkend onderzoek van gangbare en alternatieve bedrijfssystemen. Het ging hierbij uitdrukkelijk niet om

---

³⁶ OAL1, 9 juni 1978.

³⁷ OAL4, 15 juni 1979.

³⁸ OAL4, 15 juni 1979. Het onderzoek was gekoppeld aan het Nagele-project.

³⁹ Interview Rabbinge, 6 juni 2005.

demonstratie.⁴⁰ De ‘Kunstmestakker’, waar nooit organische bemesting was toegepast, kon voortgaan als vergelijkingsobject. De ‘Wisselweide’, waar stalmest en groenbemesting waren toegepast, zou het bestaande bouwplan houden, uitgebreid naar een systeem met een ecologisch meest verantwoorde combinatie van beheersmaatregelen, omschreven als ‘geïntegreerd’. Het ‘Klaverland’, waar zoveel mogelijk groenbemesting had plaatsgevonden, zou omgevormd worden tot een biologisch-dynamisch bedrijf.⁴¹ De plannen sloten goed aan bij de ideeën van de COBL, die de onderzoeksplannen opnam in het eindrapport.

Landbouwkundig trok het Nagele-project de aandacht omdat onderzoek op het niveau van bedrijfssystemen in plaats van proefvelden zeer innovatief was.⁴² Het kan worden gezien als een product van wetenschappelijke ontwikkelingen in Wageningen die teruggaan tot de jaren vijftig. Centraal daarbij stond de opkomst van de ecologie, waarbij de landbouwkundige blik meer gericht werd op de samenhang van de onderdelen van het landbouwbedrijf en de wisselwerking met het omliggende milieu. In het algemeen kende Wageningen in de jaren zestig een verschuiving naar meer algemene wetenschappen en maakten traditionele landbouwkundige studierichtingen meer en meer plaats voor algemene, zoals ‘biologie’. Op die manier kwam er ook meer aandacht voor de onderliggende biologische processen van landbouwactiviteiten.⁴³ Voûte, in een artikel over landbouwecologie, wees er bijvoorbeeld op dat plaagbestrijding alleen goed begrepen kon worden als organismen bestudeerd worden in de samenhang van het hele biologische systeem.⁴⁴

Er kwam voornamelijk geen wetenschappelijke begeleidingscommissie voor Nagele, de wetenschappelijk coördinator zou zowel plaatsnemen in de commissie van beheer als in het overlegorgaan. Als argument voor het laten samenvallen van begeleidingscommissie en overlegorgaan werd gegeven, dat zo ‘[...] wordt voorkomen dat de ontwikkelingen van de DOB buiten het bestaande overleg plaats vinden, terwijl omgekeerd de DOB verzekerd kan zijn van de inschakeling van alle organen en medewerkers die in NRLO-verband functioneren’.⁴⁵ Nadat

---

⁴⁰ ‘Concept. Voorstel voor een gewijzigde opzet van het onderzoek op de drie organische-stofbedrijven (DOB)’ (zonder auteur, zonder nummer, zonder datum), rond 1976. De definitieve versie heeft nummer nrlo/76/MK/64. Het is niet precies bekend wanneer deze werkgroep aan de slag toog. De eerste plannen voor de nieuwe opzet circuleerden in 1975, getuige een notitie van Boeringa aan Gruys en Tideman, zonder nummer, 27 augustus 1975. Deze notitie bestaat uit gedetailleerde opmerkingen bij de plannen. December 1976 werd het rapport van de werkgroep besproken door D. de Zeeuw, Hasselo, Miedema, Sluysmans en Termohlen.

⁴¹ ‘Concept. Voorstel voor een gewijzigde opzet van het onderzoek op de drie organische-stofbedrijven (DOB)’ (zonder auteur, zonder nummer, zonder datum), rond 1976.

⁴² Interview Spiertz, 18 mei 2005.

⁴³ Zie bijvoorbeeld: Kuenen, ‘Biologische problemen van ons milieu’, 181-184 en Voûte, ‘Landbouwecologie’, 85-89.

⁴⁴ Voûte, ‘Landbouwecologie’, 89.

⁴⁵ Dit was niet geheel onprobleematisch, want bij het Proefstation Akkerbouw waren volgens Termohlen veel tegenstanders van de alternatieve landbouw. Aantekening Boeringa op het concept nrlo/78/17.

de minister de plannen had goedgekeurd, was de weg vrij voor het aanstellen van een coördinator en een proefveldmedewerker.

Ten behoeve van het onderzoek naar alternatieve landbouwmethoden werden de zogenaamde 'Drie Organische-stof Bedrijven' in Nagele omgevormd tot 'Ontwikkeling Bedrijfsystemen'. Hier werden op bedrijfsschaal drie landbouwmethoden toegepast en werden de resultaten met elkaar vergeleken. Een dergelijke opzet was nieuw in het landbouwkundig onderzoek, waar gewoonlijk werd gewerkt met proefvelden. De leider van het onderzoek was Pieter Vereijken (rechts). Hij was in niet geringe mate verantwoordelijk voor de ambitieuze opzet van het project.

Dat was niet eenvoudig, omdat de eisen stevig waren: behalve onderzoeks- en beheerskwaliteiten moesten beiden ook ruime kennis van de biologisch-dynamische landbouw hebben. Najaar 1978 werd Pieter Vereijken als wetenschappelijk coördinator in dienst genomen en werd ook een proefveldmedewerker gevonden.⁴⁶ Een wellicht verrassende keuze, aangezien Vereijken geen 'traditionele' landbouwkundige was, maar in Nijmegen biologie en sociologie had gestudeerd. Op dat moment zat hij in Wageningen voor een promotieonderzoek. Maar het was juist de combinatie met sociologie en de bijgaande brede visie, die hem een aantrekkelijke kandidaat maakte.⁴⁷ Het nieuwe onderzoek

⁴⁶ OAL2, 27 september 1978.

⁴⁷ Interview Spiertz, 18 mei 2005.

kreeg alvast een nieuwe naam. Per 1 mei 1979 werd het oude 'DOB' vervangen door OBS, Ontwikkeling Bedrijfsystemen.⁴⁸

Uitwerking van de onderzoeksplannen

De eerste taak van Vereijken was de concrete uitwerking van de onderzoeksplannen. De inrichting van het biologisch-dynamische bedrijf lag goeddeels vast, maar de opzet van de andere twee was slechts algemeen omschreven. De plannen van Vereijken waren ambitieus. In een notitie uit oktober 1979 stelde hij een breed vergelijkend onderzoek voor, waarbij zowel bodembewerking, bemesting als gewasbescherming bekeken zouden worden. Bovendien zouden deze drie variabelen binnen de drie bedrijven nog eens gevarieerd worden.⁴⁹ Bestaand onderzoek in binnen- en buitenland was proefveldonderzoek dat meestal beperkt was tot één aspect en daardoor niet eenduidig te interpreteren wat betreft de implicaties voor de bedrijfsvoering.

De energieke aanpak van Vereijken leidde najaar 1979 tot de instelling van een ad-hocwerkgroep onder leiding van Gruys, die advies moest geven over de inrichting van de drie systemen. In mei 1980 lag er een advies voor de inrichting van het geïntegreerde en het gangbare systeem; dat van het biologisch-dynamische bedrijf lag grotendeels vast. Het advies opende met de constatering dat de begrippen 'gangbaar' en 'geïntegreerd' – evenals alternatieve termen – voornamelijk verwarring stichtten en aanleiding tot polemiek gaven en dat het handiger was cijfers te gebruiken. Het advies onderscheidde nu vier systemen: naast gangbaar ('high input' genaamd) en biologisch-dynamisch, een 'low input' en een 'geïntegreerd' systeem. Input sloeg hierbij op de inzet van synthetisch-chemische bestrijdingsmiddelen. De doelstellingen van de systemen werden geconcretiseerd op basis van een tabel waarin de waarden werden geïdentificeerd die een rol speelden bij de landbouw, maten werden gespecificeerd, een weging werd aangegeven en streefwaarden werden bepaald.⁵⁰ Op deze manier werden de begrippen 'gangbaar', 'geïntegreerd' en 'alternatief' geoperationaliseerd op een wijze die acceptabel was voor onderzoekers.

In de uiteindelijke plannen van zomer 1981 bleven drie bedrijfssystemen over: een gangbaar, een geïntegreerd ('low input + natuur') en een biologisch-dynamisch.⁵¹ Het accent lag op de ontwikkeling van bedrijfssystemen, waarbij deze werden getoetst aan hun doelstellingen en onderling vergeleken met be-

---

⁴⁸ OAL3, 1 maart 1979.

⁴⁹ Het overlegorgaan werkte te globaal en vergaderde te weinig om het OBS-onderzoek, dat nog sterk in ontwikkeling was, goed te kunnen begeleiden. Najaar 1979 werd daarom besloten een aparte, kleine wetenschappelijke begeleidingscommissie in te stellen. (OAL5, 14 november 1979) Deze ressorteerde onder het overlegorgaan, waar de uiteindelijke besluiten werden genomen. Het volgende is gebaseerd op OAL-stukken, temeer daar van de wetenschappelijke begeleidingscommissie geen stukken zijn gevonden.

⁵⁰ NRLO/80/W116, 'Advies over de bedrijfssystemen 1 en 2 op het proefbedrijf ontwikkeling bedrijfssystemen (OBS) te Nagele'.

⁵¹ OAL9, 2 juli 1981.

trekking tot productie en ecologische stabiliteit. Deze manier van onderzoek door middel van toetsing aan geconcretiseerde doelstellingen was nieuw. Hier schemert de nieuwe benadering van het landbouwbedrijf door, gericht op doelen in plaats van op middelen, die later speerpunt van het beleid zou worden. In de achtereenvolgende plannen is met name de conceptuele ontwikkeling van het geïntegreerde systeem goed te volgen. Tussen 1976 en 1981 was het grondidee uitgekristalliseerd en waren de kenmerken gespecificeerd. In een geïntegreerd systeem werden natuur- en milieuwwaarden op de een of andere manier geïntegreerd met de economische waarden die in de gangbare landbouw allesbepalend waren. 'De coordinator meent dat gangbaar en geïntegreerd slechts etiketten zijn voor een reeks van bedrijven die zich tussen twee uitersten bevinden: het economisch renderen en het ecologisch aangepast zijn.'⁵² Waar op de as de systemen, en dan met name het geïntegreerde, zich precies bevonden moest nader worden bepaald. Het geïntegreerde systeem kan worden gezien als het Wageningse antwoord op het debat over alternatieve landbouw.

Rond 1980 ontwikkelden boeren, landbouwkundigen, milieukundigen en ga zo maar door, alternatieve alternatieven. Zij hadden weinig affiniteit met holistische opvattingen. In plaats daarvan zochten zij manieren om landbouw te bedrijven met een bredere doelstelling dan alleen economische waarden. Zowel Spiertz als Rabbinge wezen erop dat het concept 'geïntegreerde landbouw' terug te voeren is op de aloude Werkgemeenschap Geïntegreerde Bestrijding van Plagen. Geïntegreerd betekende hier: integratie van chemische en biologische maatregelen. Voor het OBS-onderzoek kan het dan beschouwd worden als een generalisatie naar bemesting, teelt, grondbewerking en dergelijke. Er is niet precies achterhaald hoe het in landbouwkundige kringen, met name in Wageningen, circuleerde in de late jaren zeventig, maar men kan stellen dat het een landbouwkundig begrip is dat zijn weg vond naar Nagele en van daar naar het OAL en de NRLO.

De term 'geïntegreerd' was in de uiteindelijke plannen echter verdwenen, het betreffende systeem heette nu 'ecologisch'. Deze wending is terug te voeren op commentaar dat het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM) najaar 1980 gaf op het advies van de werkgroep-Gruijs. Het CLM was een pas opgerichte club, die losstond van de landbouwsector. Het had sterke banden met de vakgroep Milieubiologie van de universiteit van Leiden en met Milieudefensie. Boeringa bezocht de coördinator van het CLM, Wouter van der Weijden, op 15 augustus 1980. Deze was ' - verheugd met de nota, uitwerking van Bart's ideeën'.⁵³ Het betrof hier een publicatie van Milieudefensie van datzelfde jaar, geschreven onder leiding van Bart Edel, *Geïntegreerde landbouw*. Van der Weijden had grote

⁵² 'Conclusies uit overleg van de afdeling T.O.B. en de wt. coordinator', zonder datum (waarschijnlijk eind 78). TOB is de afdeling Technisch Onderzoek in Bedrijfsverband van het Proefstation voor Akkerbouw en Groenteteelt in de Vollegrond, die eind 1978 de grondkwaliteit van de OBS-bedrijven had onderzocht.

⁵³ Notities van bezoek Boeringa aan CLM, Wouter van der Weijden, 15 augustus 1980.

vraagtekens bij de omschrijving van het geïntegreerde systeem.⁵⁴ Zijn voornaamste bezwaar was dat in de omschrijving natuur als harde doelstelling gold, terwijl werkgelegenheid en inkomen slechts streefdoelen waren. Hij stelde voor om het systeem anders te omschrijven: gericht op de lange termijn, gebaseerd op een aantal zekere maatschappelijke veranderingen, economische afweging voor het gebruik van bestrijdings- en teeltmethoden. Hierbij zou 'natuur' een toetsingscriterium achteraf zijn. Het concept 'geïntegreerd' van CLM en Milieudefensie was van een andere orde dan dat in de OBS-adviezen. Vereijken c.s. formuleerden vanuit de landbouw(kundige) praktijk bredere doelstellingen, Van der Weijden benaderde de landbouw als een maatschappelijk verschijnsel waarbij economische en ecologische belangen in de volle breedte geanalyseerd werden. Deze sociaal-wetenschappelijke aanpak vertaalde zich niet meteen in een omslag in het denken rond het OBS-onderzoek (of dat van de NRLO), maar op dit concrete punt werd het commentaar onmiddellijk ter harte genomen.

Het moeizame verhaal van het melkveeonderzoek

In de oorspronkelijke uitwerking van de onderzoeksplannen voor de OBS van zomer 1981, was ook de inrichting van een gangbare melkveehouderij voorgesteld. Het biologisch-dynamische bedrijf was namelijk een gemengd bedrijf en een vergelijkingsobject voor het melkveegeedeelte zou het totale onderzoek ten goede komen.⁵⁵ Deze alleszins redelijke gedachtegang botste al spoedig met allerlei krachten die de macht van het overlegorgaan te boven gingen. Maar allereerst zorgde het voor een intern conflict die de onvoldoende geformaliseerde taakstelling en verantwoordelijkheden van het OAL zichtbaar maakte.

In januari 1982 stelde het overlegorgaan vast dat er in Nagele geen ruimte was voor een gangbaar melkveebedrijf. Een werkgroepje zou aan het werk gaan om een oplossing te vinden.⁵⁶ Cleveringa protesteerde. Deze conclusie werd getrokken op basis van een verslag van een gesprek dat Heuver en Spiertz, de voorzitter van de begeleidingscommissie, in november 1981 hadden gevoerd met vertegenwoordigers van het Proefstation voor de Rundveehouderij (PR) over de mogelijkheden voor een vergelijkend onderzoek op het gebied van de melkveehouderij. Het PR had zich sceptisch getoond. Volgens Cleveringa waren de wezenlijke onderzoeksvragen niet besproken en – belangrijker nog – was zo'n gesprek onvoldoende grond voor dergelijke beslissingen.⁵⁷ Ook Vereijken was weinig te spreken geweest over het gesprek tussen Spiertz en het PR; hij vond dat het ten onrechte op de inhoud van het onderzoek was ingegaan en dat

⁵⁴ Brief W.J. van der Weijden aan R. Boeringa, P. Gruys en M.J.M. Oomes, 30 oktober 1980.

⁵⁵ 'Advies van de Wetenschappelijke Begeleidingscommissie over het onderzoek op het proefbedrijf 'Ontwikkeling Bedrijfssystemen' (OBS) te Nagele', zonder nummer, zonder datum (bijlage 9.5.2.1 bij OAL 9, 2 juli 1981). Zie ook een latere recapitulatie van Cleveringa: OAL16, 15 februari 1984, bijlage 16.7.4.

⁵⁶ OAL10, 28 januari 1982.

⁵⁷ OAL10, 28 januari 1982 plus Cleveringa's weergave in OAL16, 15 februari 1984, bijlage 16.7.4.

daarbij bovendien de onderzoeksvragen onverantwoord waren verengd.⁵⁸ Het overlegorgaan besloot daarop alsnog een werkgroep met melkveehouderij deskundigen, gangbaar en alternatief, te formeren om zich nogmaals over de kwestie te buigen.⁵⁹

Procedurele punten, zo deed de begeleidingscommissie van het OBS-onderzoek haar werk niet verantwoord en corrigeerde het overlegorgaan haar niet, bleven echter broeien. Met name Cleveringa, die de richting waarin het melkveeonderzoek bewoog inhoudelijk weinig acceptabel vond, gebruikte dit om de gedachtevorming bij te sturen. In de zomer van 1982 liep de boel spaak en werd de begeleidingscommissie lamgelegd.⁶⁰ Bij de bespreking van de problemen in het OAL zei Heuver dat de voornaamste reden lag in de onduidelijkheid over de relaties tussen de OBS, de begeleidingscommissie, het overlegorgaan en het Proefstation. In een typisch Boeringaisch verslag: 'In de bij tijd en wijle zeer emotionele discussie wordt door Cleveringa naar voren gebracht dat de oorzaak van de problemen niet ligt in de structuur maar in het falen van de WBC, wordt door Heuver de fabel van het zielige vogeltje in de stront verteld, worden door Cleveringa en Boeringa verschillende visies gegeven op de aanbevelingen van de Stuurgroep Alternatieve Landbouw [...], wordt de OBS door Cleveringa het proefbedrijf-van-de-gemiste-kansen genoemd en door Roosje het proefbedrijf-met-bepaalde-kansen en wordt eenstemmigheid bereikt t.a.v. de door Heuver voorgestelde structuur.'⁶¹ De procedurele oneffenheden werden hiermee weggenomen, maar daarmee waren nog lang niet alle drempels genomen.

In mei 1983 besprak het OAL een nieuw voorstel voor een vergelijkend onderzoek naar de melkveehouderij. Het nu voorliggende advies was ambitieus: in plaats van onderzoek op bestaande bedrijven was de opzet van in feite een geheel nieuw proefbedrijf het doel. Het voorstel riep coördinatiekwesties op, verweven met de definitiekwestie van alternatieve landbouw (en daarmee de bestaansgrond voor het overlegorgaan).⁶² Ontwikkelingsonderzoek met betrekking tot gangbare landbouw was geen taak van de OBS, maar hoorde tot het

⁵⁸ Weergave notulen vergadering Begeleidingscommissie 17 december 1981 in OAL16, 15 februari 1984, bijlage 16.7.4.

⁵⁹ OAL10, 28 januari 1982.

⁶⁰ Eén lid, Zadocs, schortte zijn lidmaatschap op. In het najaar trok Cleveringa zich uit de begeleidingscommissie terug en kwam het werk weer op gang.

⁶¹ OAL11, 15 juli 1982, punt 5.1/6.

⁶² Cleveringa, 'Notitie. Met betrekking tot het "Advies over opzet en uitvoering van onderzoek over alternatieve en gangbare melkveehouderij" [...]', 11 mei 1983. Hij stelt het nog scherper: het gaat niet langer om vergelijking van het melkvee deel van het b.d.-OBS-bedrijf, maar om een heel nieuw onderzoek waarbij een alternatief bedrijf (een mengvorm van b.d. en 'nog niet bestaande' ecologische melkveehouderij) vergeleken wordt met twee vormen van gangbare melkveehouderij. Hij meende bovendien dat op de OBS-bedrijven nog altijd ruimte was (op de kopakkers) voor een stukje gangbare melkveehouderij ter vergelijking van de b.d.-melkveestapel. Men was een kostbaar en onnodig onderzoek aan het opzetten dat op oneigenlijke wijze putte uit gelden voor onderzoek naar alternatieve landbouw en bekostigd zou moeten worden door het proefstation zelf.

gebruikelijke werk van het PR.⁶³ Anders gezegd door Spiertz: werd er geen onderzoekscapaciteit die bedoeld was voor alternatieve landbouw ingezet voor gangbare landbouw? Cleveringa meende dat de OBS werd misbruikt voor onderzoek dat thuishoorde bij de proefstations.⁶⁴ Ook Vereijken was niet tevreden met de verdere uitwerking van de plannen en kon met moeite binnen de studiegroep worden gehouden.⁶⁵ Boeringa bracht daartegen in dat 'alternatief' niet (meer) te eng gedefinieerd moest worden; het ging om het initiëren van onderzoek naar milieuvriendelijke landbouw en dat viel onder het overlegorgaan.⁶⁶

De misère voor het melkveeonderdeel was echter nog niet voorbij. Najaar 1983 gaf de Commissie van Overleg voor de Rundveehouderij een negatief oordeel over de onderzoeksplannen.⁶⁷ In de kringen van de dierlijke productie was alternatieve landbouw veel meer omstreden dan in die van de plantaardige productie, zo bleek: 'In de discussie die tot nu toe gevoerd is ging het voor sommigen om alternatieve landbouw in de betekenis van biologisch-dynamische landbouw. Dat vergelijkt men met gangbare landbouw, hetgeen mede heeft bijgedragen tot een wat negatieve beoordeling in de Commissie van Overleg Rundveehouderij en het bestuur van de Afd. Dierlijke Productie. De heer Huisman neemt dat probleem wat weg door over 'low input farming' te spreken. [...] Binnen de dierlijke productie blijft wel de vraag bestaan of wij aan dat type onderzoek al niet vrij veel doen.'⁶⁸

Het bedrijfsleven in het bijzonder '[...] verzet zich al bij het horen van het woord "alternatief".⁶⁹ Dat laatste was relevant, aangezien een privatisering van het onderzoek gaande was en de melkveehouders dus zouden moeten meebetalen.⁷⁰ De weerstanden tegen de alternatieve landbouw waren, vijf jaar na het zo goed ontvangen rapport van de stuurgroep, dus niet in alle sectoren van de landbouwkunde weggenomen, zelfs niet in het NRLO-verband van het commissie-apparaat. Participatie kon remmend werken als het ging om vernieuwende concepten.

De afwijzing vanuit de rundveehouderij betekende dat de dagelijkse raad van de NRLO nu uitsluitsel moest geven over de uitvoering van het advies. Die

⁶³ OAL13, 24 mei 1983, punt 8.

⁶⁴ LEI-brief Clev/ME/3.82.145, 10 november 1982.

⁶⁵ OAL14, 30 juni 1983, punt 4. Boeringa ging later met Kemp (CABO en voorzitter Studiegroep) bij Vereijken langs om nader over de voorstellen te praten. Vereijken bleef sceptisch maar werkte wel mee. Werkrapport Boeringa juli-november 1983, blz. 2.

⁶⁶ OAL14, 30 juni 1983, punt 4.

⁶⁷ OAL15, 28 september 1983, punt 3. In de bespreking wordt erop gewezen dat de privatisering van het onderzoek, die toen gaande was, een doorslaggevende rol heeft gespeeld.

⁶⁸ DR 5jan84, 6.

⁶⁹ DR 5jan84, 6.

⁷⁰ Werkrapport Boeringa, juli-november 1983, blz. 2: "[In de Commissie van Overleg voor de Rundveehouderij] viel het advies als een baksteen, maar die uitslag stond bij voorbaat vast. Hoofddreden: de privatisering van het onderzoek, ofwel de aandrang op de melkveehouders om mee te betalen aan het PR-onderzoek.' Boeringa voegt toe dat CABO en PR van mening verschilden over de vraag of korte- of langetermijndoelen onderzoeksprioriteit hadden.

besloot op 5 januari 1984 te laten nagaan of het voorstel realiseerbaar was en welke oplossing er voor de exploitatiekosten te vinden was.⁷¹ Hierna belandden de plannen definitief in de stroop. De raad had het advies gekregen de plannen te onderbouwen aan de hand van een modelmatig onderzoek, maar najaar 1985 was nog geen enkel instituut aan de uitvoering daarvan toegekomen.⁷² Ondertussen kwam de beoogde proeflocatie voor het melkveebedrijf in gevaar. De Rijksdienst IJsselmeerpolders (RIJP) had het bedrijf W 28/29 aangehouden, maar begon ongeduldig te worden en wilde de verliezen in de bedrijfsvoering niet te lang blijven dragen.⁷³ In het voorjaar van 1986 gingen de externe krachten de macht van de NRLO definitief te boven. In het kader van het ingezette privatiseringsbeleid voor dergelijke bedrijven oordeelde Dienst der Domeinen negatief over het beschikbaar houden van W 28/29.⁷⁴ De afspraken tussen NRLO en RIJP waren niet hard genoeg ter tafel geweest en, zo constateerde Boeringa, de minister van Landbouw nam een zwak standpunt in ten aanzien van de geïntegreerde landbouw. In de zomer van 1987 werden er zelfs Kamervragen over het bedrijf gesteld, maar de start van het proefbedrijf werd in 1989 nog altijd aangehouden. Nu vanwege onduidelijkheid over het toe te wijzen melkquotum. 'Inmiddels gaat de discussie rond de start van dit proefproject het zevende (!) jaar in.'⁷⁵ De melkveestapel op het b.d.-bedrijf van de OBS werd in 1990 afgestoten vanwege het beperkt toegewezen quotum en daarmee was het oorspronkelijke doel van het melkveeonderzoek verdwenen.⁷⁶

Een proefbedrijf voor de melkveehouderij kwam er echter wel, maar buiten de NRLO om. In 1986 stelde het CLM een onderzoeksproject voor een 'Proefbedrijf melkveehouderij met minimale emissie' op. Financiering kwam van het Ministerie van VROM. In de loop van 1987 kwam een voorstudie gereed, die de belangstelling trok van zowel het CABO als het PR.⁷⁷ De plannen werden ook opgepikt door onder anderen D66-Tweede Kamerlid Eisma, die er in oktober 1987 vragen over stelde aan de minister, die daarop actie ondernam. Volgens Boeringa zorgde het feit dat Landbouw bij het melkveeonderzoek linksom werd ingehaald door VROM, ervoor dat ook bij het ministerie de boel in beweging kwam.⁷⁸ In zekere zin werd de minister uit een lastig parket bevrijd. Er waren hem al eerder vragen gesteld over de onfortuinlijke gang van zaken rond het bedrijf W28/29, maar in de plannen van CLM was de polder überhaupt geen optie. Zoals Spiertz uitlegt: de milieubelasting door melkveehouderijen moet je

⁷¹ Besluitenlijst DB 5 januari 1984, geciteerd in OAL16, 15 februari 1984, punt 6.

⁷² OAL20, 26 november 1985, punt 6.

⁷³ OAL16, 15 februari 1984, punt 6; Boeringa aan Verkaik, 5 september 1985.

⁷⁴ Brief Boeringa aan Verkaik uit archief Boeringa, 26 januari 1986.

⁷⁵ Werkrapport Boeringa, mei-augustus 1990, blz. 8.

⁷⁶ Werkrapport Boeringa, september-november 1990, blz. 5.

⁷⁷ Zie onder meer: nrlo/87/W 103C, Boeringa, *Discussienota inzake het onderzoek over geïntegreerde landbouw*, 7 oktober 1987, 13.

⁷⁸ Interview Boeringa, 3 februari 2005.

helemaal niet op klei onderzoeken, maar op arme grond.⁷⁹ Een en ander mondde uiteindelijk in 1990 uit in de start van het proefbedrijf voor geïntegreerde melkveehouderij De Marke in de Achterhoek (later gevolgd door het biologische proefbedrijf AverHeino). De Marke draaide onder de gezamenlijke vlag van PR, CABO en CLM en buiten het gezichtsveld van de NRLO.

De vruchten van het OBS-onderzoek

We moeten het mislukken van het melkveeonderzoek bezien tegen de achtergrond van het bedrijfssystemenonderzoek in het algemeen. Dat was wél succesvol geweest. In het voetspoor van de COBL en de stuurgroep waren de DOB-bedrijven in Nagele omgevormd tot een onderzoeksobject waar nieuwe bedrijfssystemen ontwikkeld en vergeleken werden. In 1984 was het uitgebreid met een onderzoek naar groenteteelt.⁸⁰ Het onderzoek liep goed, ondanks het moeizaam functioneren van de begeleiding vanuit het OAL. De directe verantwoordelijkheid voor het onderzoek lag dan ook niet bij de NRLO, maar bij één onderzoekinstelling, het PAGV. De drijvende kracht achter het onderzoek was de coördinator, Vereijken. Er had in eerste instantie veel scepsis bestaan: 'Het was 1979 toen Vereijken als wetenschappelijk coördinator voor de OBS werd aangetrokken en door het PAGV voor wetenschappelijke idioot werd uitgemaakt.'⁸¹ Pas toen het akkerbouwbedrijf rendabel bleek, groeide de interesse vanuit het PAGV en werd Vereijken echt serieus genomen.⁸² Vereijken had het onderzoek naar alternatieve landbouw geoperationaliseerd door doelstellingen van landbouwsystemen te expliciteren. Zijn aanpak werd in de jaren negentig toegepast in het onderzoek naar biologische landbouw op de regionale onderzoekscentra voor de ontwikkeling van een 'geïntegreerd' landbouwsysteem.⁸³ In de praktijk van het onderzoek ontwikkelden landbouwkundigen het concept 'geïntegreerde landbouw'. Hoewel halverwege de jaren tachtig dat concept nog niet centraal stond in het landbouwkundig onderzoek, was het in de beleidsvorming wel opgepikt door betrokkenen bij het vergelijkende onderzoek: het proefstation, de commissies die zich bogen over de verdere ontwikkeling van het OBS-onderzoek, het overlegorgaan (in het bijzonder Boeringa) en de adviseurs met betrekking tot het melkveeonderzoek.

Wat er niet lukte, was voor de melkveehouderij hetzelfde type onderzoek van de grond te krijgen. De oorzaken daarvan waren complex en voor een niet gering deel contingent, maar een belangrijke factor was dat hiervoor een andere club moest worden gemobiliseerd. Melkvee betrof een andere afdeling van de NRLO en een ander proefstation. Op de een of andere manier lukte het niet

⁷⁹ Interview Spiertz, 18 mei 2005.

⁸⁰ OAL verslagen najaar 1983; Werkrapport Boeringa, juli-november 1983, blz. 3.

⁸¹ Werkrapport Boeringa, juli-november 1983, blz. 3.

⁸² Interview Boeringa, 3 februari 2005.

⁸³ Brief Boeringa aan auteur, 11 augustus 2005.

om de rundveemensen achter de onderzoeksplannen te krijgen, niet in het overleg tussen de beide proefstations en ook niet via de structuren van de NRLO. Hoewel de verantwoordelijkheid niet bij de NRLO gelegd moet worden, kan wel worden geconstateerd dat hij er in dit geval niet in slaagde de betrokken participanten op één lijn te krijgen.

Het OBS-onderzoek groeide uit tot een bijzonder onderzoek. Onderzoek naar hele bedrijfssystemen in plaats op proefvelden was nieuw en het trok de aandacht in binnen- en buitenland.⁸⁴ Niet alleen van onderzoekers: het Engelse Ministerie van Landbouw, in de persoon van Little, toonde zich zeer geïnteresseerd in het onderzoek te Nagele; niet alleen vanwege de landbouwkundige aspecten, maar vooral vanwege de beleidsmatige kansen: 'The Nagele farmlets continue to provide very useful data. As you know, we are particularly interested in the integrated system as being the one most likely to satisfy the environmentalists lobby and yet offer an acceptably high level of production.' Het onderzoek op De Marke zou eveneens een succes worden. Net als op de OBS werd hier onderzoek naar bedrijfssystemen gedaan, maar het ging nog een stap verder door de boer als onderzoeker in te schakelen. Dat was een grote vernieuwing in het (internationale) landbouwkundig onderzoek.⁸⁵

Een algemene vraag die bij deze vernieuwingen in het landbouwkundig onderzoek gesteld moet worden, is wat de betekenis ervan was voor de landbouwpraktijk. Bieleman is van oordeel dat het een fabel is dat Wageningen cruciaal was in de modernisering van de landbouw in de jaren vijftig en zestig. De boeren waren juist het brandpunt van innovatie. Je zou kunnen stellen dat op De Marke dit gegeven werd geïnstitutionaliseerd. Boeringa wijst erop dat het Bolk Instituut al langer uitging van 'de boer als onderzoeker'.⁸⁶

3.3.2 Hoe alternatief is geïntegreerd?

De vraag wat 'alternatief' omvatte was vanaf het begin, de COBL, besproken zonder dat een sluitend antwoord gevonden was. De NRLO had bij monde van de stuurgroep helderheid gebracht, maar een definitieve definitie ook niet kunnen geven. In het overlegorgaan was bij aanvang van de werkzaamheden besloten geen antwoord op deze fundamentele vraag te zoeken.⁸⁷ Helemaal uit de weg gaan kon echter ook niet, want het geïntegreerde systeem van de OBS riep vragen op met betrekking tot de coördinatie van het onderzoek. Die voerden terug tot het definitieprobleem van alternatieve landbouw en daarmee de bestaansgrond van het OAL.

Anders dan de biologisch-dynamische landbouw was de geïntegreerde landbouw geworteld in het gevestigde landbouwkundig onderzoek. Dit was een

⁸⁴ Interview Spiertz, 18 mei 2005.

⁸⁵ Interview Spiertz, 18 mei 2005.

⁸⁶ Brief Boeringa aan auteur, 11 augustus 2005.

⁸⁷ OAL3.

teken dat 'de' alternatieve landbouw aan het veranderen was. In Wageningen met name ontwikkelden landbouwkundig onderzoekers nieuwe concepten, waarin oplossingen werden gezocht voor de bezwaren tegen de gangbare landbouw, met het geïntegreerde systeem als uitkomst. Kupers (hoogleraar akkerbouw in Wageningen) zei in het overlegorgaan: "[...] geïntegreerde landbouw [is] niet een halfzachte gangbare landbouw, maar een integratie van kennis van vroeger en nieuw te ontwikkelen inzichten, waarvan de toepassing economisch rendabel is."⁸⁸ De biologisch-dynamische landbouw, die in de jaren zeventig zich het 'alternatieve' min of meer kon toeëigenen, kreeg langzamerhand een minder centrale positie en zag zich geconfronteerd met alternatieve alternatieven. Geïntegreerde landbouw doorsneed het schisma alternatief-gangbaar, dat echter door 'echte' alternatievelingen als Cleveringa niet werd losgelaten. Als we hem als representant mogen nemen, dan zien we dat de biologisch-dynamische landbouw zich verzette tegen marginalisering.

Binnen het overlegorgaan stelde Cleveringa het vaakst fundamentele kwesties aan de orde. Hij vroeg zich af wat de grondslag van het geïntegreerde systeem was, een vraag met zowel institutionele als wetenschappelijke kanten. Het biologisch-dynamische bedrijf op de OBS was gekozen als representant van de alternatieve landbouw omdat de biologisch-dynamische gemeenschap het best georganiseerd was. De geïntegreerde landbouw werkte daarentegen nog met concept-richtlijnen. Cleveringa was van mening dat een bedrijf in het OBS-onderzoek niet 'bedacht' moest zijn. Het kon bijvoorbeeld gebaseerd worden op de grondslagen van de ecologische gemeenschap. Daarvoor moest het Ekologisch Landbouw Konsulentschap worden ingeschakeld. Hier werd tegen ingebracht dat het onderzoek niet allerlei alternatieve richtingen in de markt hoefde te toetsen maar essentiële aspecten van de alternatieve landbouw, en dat het met dat 'bedachte' wel losliep omdat er veel contacten bestonden tussen het EKO-circuit en de onderzoekers.⁸⁹

Het belangrijkste kritiekpunt van Cleveringa was dat het geïntegreerde bedrijf van de OBS een 'goed doordachte wetenschappelijke probleemstelling' ontbeerde.⁹⁰ Als landbouweconoom stoorde het hem bijzonder dat Vereijken een verkeerde voorstelling van de bedrijfseconomische aspecten gaf.⁹¹ Overigens was Cleveringa's kritiek niet op Vereijken of diens kwaliteiten gericht. Hoewel hij meende dat de probleemstelling van het geïntegreerde systeem tekortschoot, benadrukte hij dat die kritiek niet Vereijkens functioneren als wetenschappelijk coördinator betrof: "[...] ik heb b.v. niets dan lof voor de wijze waarop hij zijn "spinnwebfunctie" tussen beleid (OAL), onderzoek ([wetenschappelijke begeleidingscommissie] en medewerkers van instituten en proefstations) en praktijk

⁸⁸ OAL4, 15 juni 1979.

⁸⁹ OAL8, 28 januari 1981. De laatste punten van respectievelijk Gruys en Bijloo.

⁹⁰ LEI-brief Clev/ME/3.82.145, 10 november 1982.

⁹¹ OAL16, 15 februari 1984, bijlage 16.2.2.

([commissie van beheer] en bedrijfsleider) heeft vervuld.⁹² Cleveringa vervolgde met een verhelderende beschouwing over de achtergronden van de kwestie van de geïntegreerde landbouw: 'Tegelijk is en blijft Vereyken echter, [...], een typische representant van in de gangbare natuurwetenschappen geschoolde jonge biologen die ernstig en oprecht verontrust zijn over de "ongunstige nevenverschijnselen" die optreden bij de toepassing van deze gangbare natuurwetenschappen op de levende natuur incl. de landbouw o.a. in de vorm van het volgens hen te ruime gebruik van "energie en grondstoffen". Vereyken en zijn geestverwanten onderscheiden zich van de vele "doemdenkers" door het als hun roeping te beschouwen te trachten deze "ongunstige nevenverschijnselen" te beperken door het ontwikkelen van een in hun ogen "alternatief" z.g. "geïntegreerd landbouwsysteem".⁹³

Volgens Cleveringa was het geïntegreerde systeem niet 'alternatief'. Gangbare en alternatieve landbouw konden alleen worden onderscheiden wanneer de achterliggende levensvisies inbegrepen werden. Geïntegreerde landbouw was niets anders dan een gangbare landbouw waarin de doelstelling was verbreed van economisch rendement naar ecologische duurzaamheid, waarbij zo zorgvuldig mogelijk gebruik werd gemaakt van hulpbronnen. Deze opvatting werd overigens in Wageningse kringen onderschreven. Cleveringa vond dat deze jonge biologen, hoe oprecht ook, naïef waren aangezien zij onvoldoende doordrongen waren van de 'economische realiteit van de materialistisch ingestelde maatschappij' waardoor de speelruimte voor een geïntegreerde landbouw beperkt was. Meer dan een poging verspilling te vermijden en efficiëntie te verhogen, kon er daarom niet van verwacht worden.

Alternatief is beleid

De ontwikkeling van de geïntegreerde landbouw riep de vraag op hoe 'alternatief' die eigenlijk was. Het OAL vroeg zich dan ook af of onderzoek naar een dergelijk systeem wel tot het werkterrein van het overlegorgaan hoorde (lees: gefinancierd mocht worden met geld dat bestemd was voor onderzoek naar alternatieve methoden). Het overlegorgaan deed geen principiële uitspraak over de vraag hoe alternatief het geïntegreerde systeem was. Wat betreft het onderbrengen bij zijn werkterrein (lees: faciliteren met middelen die bestemd waren voor onderzoek naar alternatieve landbouw) wierp het geen obstakels op. Net zoals het geen obstakels had opgeworpen door principiële vragen te stellen over de wetenschappelijke achtergrond van de biologisch-dynamische landbouw en het onderzoek daarnaar een eigen plek had gegeven.

Hoe alternatief geïntegreerde landbouw was, was voornamelijk een definitiekwestie. In het najaar van 1982 kwam het, voornamelijk op instigatie van Cle-

⁹² LEI-brief no. 240, 26 januari 1984: OAL16, 15 februari 1984, bijlage 16.2.1.

⁹³ LEI-brief no. 240, 26 januari 1984: OAL16, 15 februari 1984, bijlage 16.2.1.

veringa, tot een gedachtewisseling binnen het overlegorgaan.⁹⁴ Vanwege alle nieuwe ontwikkelingen in de alternatieve landbouw voldeed de oorspronkelijke afbakening tussen alternatief en gangbaar van de COBL niet langer. Het probleem was hoe kon worden omschreven wat gangbare landbouw was en, in samenhang daarmee, hoe 'gangbaar' het geïntegreerde systeem van de obs was. Wat betreft Cleveringa, als representant van de biologisch-dynamische landbouw, draaide het om de wetenschappelijke onderbouwing en de aard van de onderliggende natuurwetenschap. Anderen vonden de levensvisie niet relevant en keken naar het spectrum van waarden waarop de landbouw gebaseerd was.⁹⁵ De gedachtewisseling in het OAL over wetenschapsfilosofische, wereldbeschouwelijke en andere kwesties leverde geen oplossing op maar, zo stelde voorzitter Heuver, de meningsvorming werd bevorderd. Interessant is echter vooral de conclusie die hij ten slotte trok: 'Van het proefbedrijf OBS, waar systemen worden vergeleken, wordt verwacht dat het signalen geeft naar het beleid. Dan heb je niet genoeg aan wederzijds begrip t.a.v. wetenschapsfilosofie, maar moet je die andere benadering van AL kunnen vertalen, bijvoorbeeld AL levert minder kilo's maar meer welzijn, of iets dergelijks. [...] Hij probeert zich als beleidsambtenaar het standpunt van de Minister in te denken. Die zou kunnen zeggen: ik zie die bediscussieerde problematiek als een aparte benadering in de wetenschapsbeoefening. Een andere zaak is echter: hoe haal ik op korte termijn de fouten uit de (gangbare) landbouw. Daarvoor heb ik het geïntegreerde bedrijf nodig.'⁹⁶

In het overlegorgaan groeide, kortom, het inzicht dat het onderzoek naar alternatieve landbouw uiteindelijk beleidsgeoriënteerd was. Het zocht antwoorden op vragen die door de politiek en het ambtelijk apparaat werden gesteld. Een afbakening van alternatieve landbouw op wetenschappelijke gronden was niet mogelijk. Daarbij speelde ook de vermaatschappelijking van de landbouw en daarmee van het landbouwkundig onderzoek: probleem- en doelstellingen werden niet langer bepaald door het 'groene front' waarvan het landbouwkundig onderzoek deel uitmaakte, maar meer en meer door politieke keuzen die ingebed waren in een bredere discussie over de samenleving. Dit inzicht vertaalde zich, in de woorden van Heuver, in een agendasetting die door ambtenaren werd bepaald.⁹⁷ Het debat over alternatieve landbouw was sterk politiek geladen

---

⁹⁴ OAL11, 15 juli 1982 en OAL12, 30 september 1982. Bij de bespreking van het verslag van de elfde vergadering door Boeringa was er 'wat mocite met de weergave van de discussie'. Boeringa antwoordde dat hij geen stenograaf was maar een impressie had gegeven. OAL12, 30 september 1982. De indruk dat hij een eigenzinnig notulist is – waarbij de stof overigens uitstekend tot leven komt – was al uit andere stukken gerezen.

⁹⁵ In de IFOAM, de internationale organisatie voor biologische landbouw, ontstond in die tijd eveneens een tweedeling tussen geïntegreerd en alternatief. OAL18.

⁹⁶ OAL12, 30 september 1982.

⁹⁷ Het standpunt van Heuver was overigens niet nieuw. Al in 1979 had Boeringa iets vergelijkbaars geschreven in een artikel in *Economisch-Statistische Berichten*. Het ging hier om een repliek aan H. van der Molen, het hoofd van het landbouwkundig bureau van de Nederlandse Stikstofmeststoffenindustrie, die in hetzelfde tijdschrift, alsmede het boekje *Omstreden landbouw*, de kritiek op de gangbare landbouw in scherpe bewoordingen had

en het landbouwkundig onderzoek kon daar niet van worden losgemaakt. Het lijkt erop dat het onderkennen van dit laatste een relatieve doorbraak betekende in het tamelijk moeizame opereren van het OAL.

Ruimte voor het veld

In het debat over alternatieve landbouw bood de NRLO – bij monde van het overlegorgaan en aanpalende instanties – ruimte aan alle belanghebbenden. In laatste instantie koos de raad een pragmatisch standpunt: alternatief is die landbouw die oplossingen aandraagt voor de beleidsproblemen aangaande milieu, overproductie, enzovoort. Een dergelijk pragmatisme was Cleveringa vreemd. In de discussies over het OBS-onderzoek beet hij zich meer en meer vast in procedurele kwesties en wat hij zag als de beleidsmatige uitgangspunten van het werk van het overlegorgaan: het rapport van de stuurgroep.⁹⁸ Het hoeft niet te verbazen indien hij zijn hakken in het zand zette omdat hij geen gehoor meende te vinden voor zijn argumenten wat betreft de wetenschappelijke onderbouwing van het OBS-onderzoek. Bij zijn afscheid, voorjaar 1984, werd Cleveringa bedankt voor zijn inbreng in het overlegorgaan, onder meer door als horzel van het overleg over alternatieve landbouw te fungeren.⁹⁹ Boeringa, op typisch ironische wijze, merkte op dat met het verketteren van de geïntegreerde landbouw Cleveringa zegenrijk werk deed, '[...] namelijk het versneld winnen van sceptische onderzoekleiders voor het idee van het ontwikkelen van geïntegreerde landbouw!'¹⁰⁰

De NRLO faciliteerde de opkomst van de geïntegreerde landbouw in de vroege jaren tachtig op dezelfde manier als hij dat gedaan had met de biologisch-dynamische landbouw in de late jaren zeventig. De raad bood een platform en ruimte voor onderzoek. De biologisch-dynamische landbouw verloor haar centrale positie, een ontwikkeling die binnen de NRLO niet expliciet werd bespoedigd maar ook niet tegengegaan. In die zin liet de NRLO 'het veld' een eigen richting vinden. Uitgesproken sympathie voor de opkomende geïntegreerde benadering is er echter wel degelijk te bespeuren in de diverse vergaderverslagen

---

afgewezen. Van der Molen meende dat de grondslag van biologisch-dynamische landbouw irrationeel en onwetenschappelijk was en constateerde tot zijn ontsteltenis dat de overheid, in plaats van orde op zake te stellen door goede voorlichting, onderzoek in gang had gezet en biologisch-dynamische voorlichters in dienst had genomen. Refererend aan het OBS-onderzoek, meende hij, 'staat bij voorbaat vast dat het nemen van deze proeven geen zin heeft, [...]'. In zijn repliek betoogde Boeringa dat het Ministerie inspeelde op vragen uit de samenleving en daarbij een 'open en voorzichtig positief beleid [voerde] waarbij onderzoek in de eerste plaats bedoeld is om op korte termijn bruikbare antwoorden op actuele vragen te krijgen'. De keuze voor een biologisch-dynamisch bedrijf in de obs kwam volgens Boeringa niet voort uit geloofsoverwegingen, maar uit het feit dat deze richting de meeste praktische ervaring had op het gebied van alternatieve landbouwmethoden.

⁹⁸ Kennelijk kwam het ook binnen de biologisch-dynamische vereniging tot aanvaringen. Boeringa schreef op 18 augustus 1984 (brief in archief Boeringa) aan Heuvel en Wansink dat Cleveringa 'in die kringen de kous op de kop krijgt'.

⁹⁹ OAL16, 15 februari 19874, punt 9.

¹⁰⁰ Werkrapport Boeringa, juli-november 1983, blz. 2.

en andere stukken. Binnen de raad werd de geïntegreerde landbouw ook gezien als de benadering met het meeste toekomstperspectief voor de problemen waarmee de landbouw geconfronteerd was.

3.3.3 Geïntegreerd op de politieke agenda

Het concept 'geïntegreerde landbouw' kwam in de loop van de jaren tachtig op de politieke agenda, maar bij de ommekeer van het ministerie bleef de NRLO op afstand. Een centrale rol was weggelegd voor het Centrum voor Landbouw en Milieu van Van der Weijden, het CLM, dat we al bij de ontwikkeling van het OBS-onderzoek tegen waren gekomen. Het ontwikkelde een sociaal-economisch concept van 'geïntegreerde landbouw'.¹⁰¹ Hierin werd de landbouw als een maatschappelijk verschijnsel benaderd, waarbij economische en ecologische belangen in de volle breedte werden geanalyseerd.

Van der Weijden kreeg toegang tot het beleid via de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). In 1983 werd het project 'Beleidsgerichte toekomstverkenning' afgesloten met het rapport *Een verruiming van perspectief*, dat bijzondere aandacht aan de landbouw besteedde. Voor de uitwerking van het idee van een 'landbouw met verbrede doelstelling' werd de vakgroep Milieubiologie van de universiteit van Leiden ingeschakeld. WRR-lid C.T. de Wit speelde een instrumentele rol om de analyse buiten gevestigde landbouwkringen – Wageningen – te plaatsen.¹⁰² Het resulteerde in een voorstudie uit 1984 onder de titel *Bouwstenen voor een geïntegreerde landbouw*.¹⁰³ Daarbij werd in samenwerking met het LEI een model voor de Nederlandse landbouw ontwikkeld waarin de onderlinge afweging en het toetsen van de verenigbaarheid van doelstellingen voor milieu, landbouw, energie, werkgelegenheid en inkomen kwantitatief onderzocht konden worden.¹⁰⁴ Het concept 'geïntegreerde landbouw' werd hier omschreven als 'het nastreven van meerdere, helder omschreven sociale, economische en milieudoelstellingen tegelijk met zo min mogelijk afwenteling en tegen zo laag mogelijke kosten', in plaats van uit te gaan van de strijdigheid van dergelijke doelstellingen.¹⁰⁵ Het concept werd expliciet gecontrasteerd met 'geïntegreerde plaagbestrijding' – het behelst integratie van doelstellingen in plaats van middelen – met 'alternatieve landbouw' – geen voorschrijven van bedrijfssystemen of middelen, geen herinrichting van de markt en geen grotere rol van de overheid – en met 'milieuvriendelijke landbouw' – de doelstellingen zijn breder.¹⁰⁶

¹⁰¹ De Milieudéfensie-nota *Geïntegreerde Landbouw* uit 1979, geschreven door Bart Edel, introduceerde dit begrip.

¹⁰² Interview Rabbinge, 6 juni 2005. Hij meent dat dit een goede zaak was.

¹⁰³ Van der Weijden, *Bouwstenen voor een geïntegreerde landbouw*.

¹⁰⁴ Van der Wal, *Speelruimte voor een geïntegreerde landbouw*.

¹⁰⁵ Van der Weijden, *Bouwstenen*, 73. Wal, *Speelruimte*, 1.

¹⁰⁶ Van der Weijden, *Bouwstenen*, 74-75.

De ironie wil dat juist voordat het WRR-rapport de geïntegreerde landbouw op de politieke agenda zette, de aandacht voor onderzoek naar alternatieve landbouw aan het verwateren was. In november 1984 werd in het OAL gemeld dat de Landbouwhogeschool zich beraadde over het voortzetten van het onderwijs en onderzoek op het gebied van alternatieve landbouw.¹⁰⁷ Er was krachtige tegenstand van mensen als Vervelde, die het maar onzin vonden. Maar tevens werd gemeld dat de Landbouwhogeschool zich begon te realiseren dat ze de boot van de geïntegreerde landbouw dreigde te missen. Deze boot kwam niet vanuit Nagele of de NRLO, maar vanuit Leiden en de WRR.

Bouwstenen gaf aanleiding tot een breed gedragen debat, waarbij op de Landbouwhogeschool in 1985 een congres werd belegd, diverse instanties zoals de Stichting Natuur en Milieu een reactie gaven en minister G. Braks in 1986 met een standpunt kwam, dat op zijn beurt weer reacties kreeg van onder meer de vakgroep Milieubiologie. Aan de vooravond van het debat op 2 februari 1987 in de vaste Commissie voor Landbouw van de Tweede Kamer over het standpunt van de minister, publiceerde Natuur en Milieu een notitie waarin kritisch gekeken werd naar de praktische consequenties van *Bouwstenen*.¹⁰⁸ De notitie was geschreven door Dolf Logemann, met medewerking van Rob Boeringa en Harm van der Wal. Natuur en Milieu zette grote vraagtekens bij de stelling van de minister dat hij de meeste doelstellingen van *Bouwstenen* reeds in zijn beleid had verwerkt en constateerde dat er in het geheel geen aankondigingen voor beleidswijzigingen te vinden waren in diens 'standpunt'. De stichting miste een systematische aanpak van geïntegreerde landbouw in het beleid en constateerde dat knelpunten te laat werden ontdekt en verholpen. In de notitie werden deze knelpunten in kaart gebracht, in het bijzonder die op het gebied van onderzoek en de doorstroming van resultaten daarvan naar de praktijk.¹⁰⁹ Alle reden voor bezorgdheid en opgetrokken wenkbrauwen bij het blijmoedige standpunt van de minister. Via de route van de WRR kreeg het debat over alternatieve landbouw een stevige impuls, waarbij de minister in ieder geval formeel een standpunt innam. Inhoudelijk gaf het ook een nieuwe draai, het brede concept 'geïntegreerde landbouw' stond nu prominent op de agenda.

Binnen de NRLO was men op de hoogte van deze ontwikkelingen. *Bouwstenen* werd uitvoerig besproken in de raad, met als kritiek dat het te macro-economisch was.¹¹⁰ Geïnternaliseerd werd het begrip op dat moment echter niet. Kijkt men bijvoorbeeld naar de Natuur en Milieu-notitie, waaraan Boeringa zijn kennis van lopende projecten had bijgedragen, dan bestaat de inventarisatie vooral uit een overzicht van lopende projecten die nu onder de noemer 'geïnte-

¹⁰⁷ OAL18, 29 november 1984. Op de Landbouwhogeschool leefden ideeën dat geïntegreerde landbouw opgenomen zou moeten worden door elke leerstoel.

¹⁰⁸ Logemann, *Knelpunten*.

¹⁰⁹ Logemann, *Knelpunten*, 3-4.

¹¹⁰ R23jan85.

greerde landbouw' worden geschaard. Kalden wijst erop dat de NRLO in de late jaren tachtig nog sterk landbouwkundig dacht over onderzoeksvragen en de invalshoek van natuur en milieu zich nog niet eigen had gemaakt.¹¹¹ In de meerjarenvisies, zie hoofdstuk 2, is duidelijk dat 'geïntegreerde landbouw' niet fungeerde als ordenend principe. De eerste meerjarenvisie, over 1982-1986, schetste twee extremen voor de ontwikkeling van de landbouw en nam daarbij een neutrale positie in. De tweede, over 1987-1991, opende met een uitgesproken visie op de ontwikkeling van het veld waarin de problematiek van productieoverschotten, milieu- en landschapsbelasting centraal stonden. De geïntegreerde landbouw als zodanig werd alleen in de sectorbijdrage als één van de tien speerpunten opgevoerd. Het begrip als zodanig kwam in het meerjarenplan verder niet ter sprake, de integratie van productie, natuur en milieu vormde geen kader voor de onderzoeksplannen.

De NRLO mengde zich niet rechtstreeks in het politieke debat over de herziening van de landbouw. Hoewel in de onderbouw een begrip 'geïntegreerd' tot ontwikkeling was gekomen, waarin vanuit de landbouw(kundige) praktijk bredere doelstellingen werden geformuleerd en dat de tegenstelling alternatief-gangbaar overbrugde, werd dit niet ingezet om de politieke agenda te versterken. Wat dat betreft, was het groeiende besef van de beleidsrelevantie van landbouwkundig onderzoek in de eerste plaats gericht op het onderzoeksveld zelf.

3.4 Landbouw in het natuurlijke en politieke landschap

Parallel aan het overlegorgaan en het OBS-onderzoek draaide het COAL-project, 'coördinatie onderzoek aangepaste landbouw'. Dit project vormt een aparte case, die interessant is omdat de NRLO zich hiermee midden in de verbreding van het Ministerie van Landbouw naar natuur en milieu bevond. Bovendien was het project een vroeg voorbeeld van de vermaatschappelijking van de landbouw die in de NRLO zichtbaar was en biedt de ontwikkeling van het project gelegenheid de wending naar beleidsgerichtheid op heterdaad te betrappen.

3.4.1 Aangepaste landbouw van wetenschap naar beleid

COAL was het resultaat van een gelukkige samenloop van omstandigheden. Aan de ene kant waren er in de NRLO plannen ontwikkeld voor onderzoek naar aangepaste landbouw waarvoor echter geen middelen waren om die uit te voeren. Aan de andere kant was bij diverse provincies behoefte aan onderzoek naar landbouw in gebieden met een natuurdoelstelling. De NRLO bracht die twee samen.

'Een actuele kwestie waar de Stuurgroep nog eens de aandacht op vestigt is de vraag hoe landbouw dient te worden bedreven in gebieden waar voor de

---

¹¹¹ Interview Kalden, 26 mei 2005.

landbouw beperkende voorwaarden gelden.¹¹² Binnen de NRLO bestond hiervoor sinds 1976 een commissie, de Commissie Onderzoek Natuur- en Landschapsbeheer door Landbouwbedrijven. De aanleiding voor de instelling ervan was een vraag vanuit het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en de achtergrond vormde de *Relatienota* uit 1975.¹¹³ Floris Zuidema hierover: de DBL – Directie Beheer Landbouwgronden – had belang bij het thema, maar had geen geld voor onderzoek. Zij probeerde daarom DLO-instituten te interesseren.¹¹⁴ De commissie viel onder de afdeling (in voorbereiding) Landinrichting.

Zoals in hoofdstuk 1 besproken is, was de afdeling Landinrichting breder opgezet dan de traditionele productieafdelingen van de NRLO. Er participeerden meer instanties van buiten de landbouwsector in en de beleidsdirecties van Landbouw waren er directer in betrokken. Met de landbouw-overschrijdende opzet van de afdeling Landinrichting en de instelling van de Commissie Natuur- en Landschapsbeheer anticipeerde de NRLO vroeg op ingrijpende ontwikkelingen in de sector. Met de *Relatienota* was de verwevenheid van landbouw met de omgeving in een beleidskader gevat. Vooralsnog viel dit beleidsterrein onder twee ministeries, maar dat zou in 1982 veranderen toen natuurbeheer en openluchtrecreatie overgingen van Cultuur naar Landbouw.

Na een moeizame start produceerde de Commissie Natuur- en Landschapsbeheer in 1979 een rapport.¹¹⁵ Dat inventariseerde ecologische en landbouwkundige criteria, analyseerde hun onderlinge samenhang en bood een uitwerking van onderzoeksvragen naar verschillende soorten landbouwgebieden en voorstellen voor nader onderzoek van praktijksituaties en een vergelijking van bedrijfsmodellen. In een begeleidende brief aan de minister benadrukte Wansink de vermaatschappelijking van landbouwvraagstukken en de conclusie uit het rapport dat het onderzoek voldoende mogelijkheden had om nuttige bijdragen te leveren aan beleidsvorming. In de uitwerking van de onderzoeksplannen ontstond zich een discussie over het accent dat het onderzoek zou moeten krijgen: beschrijvend en modelmatig onderzoek naar bedrijfssystemen of analytisch onderzoek.¹¹⁶ Dat laatste was beter uitvoerbaar op de korte termijn en daarmee gemakkelijker uit te voeren gegeven de beperkte onderzoekscapaciteit. Kenmerkend is dat de discussie vanuit wetenschappelijk perspectief gevoerd werd en niet werd doorgetrokken naar het thema van de aangepaste landbouw als zodanig:

---

¹¹² Uit de samenvatting van het Rapport van de Stuurgroep voor de Raadsvergadering r20sep77.

¹¹³ CRM kreeg pas vanaf 1978 een vertegenwoordiger in de raad.

¹¹⁴ Interview Zuidema, 16 februari 2005. Een nota hierover van de DBL, waarnaar in de discussies regelmatig verwezen wordt, is niet onderzocht.

¹¹⁵ I23mei79. Ook hier nog geen directe documentatie. Het is niet helemaal duidelijk of de opdracht specifiek was de onderzoekswensen van de DBL te analyseren.

¹¹⁶ I12feb80 en I21april80.

welk type onderzoek hier uiteindelijk inzicht in kon geven en bovendien op een manier die ondersteunend was voor het beleid.

De onderzoeksvoorstellen waren in de zomer van 1980 klaar en een contactcommissie en een werkgroep werden ingesteld. Veel mogelijkheden tot uitvoering waren er evenwel niet, omdat de beschikbare onderzoekscapaciteit beperkt was. Men ging de directeur van DLO benaderen '[...] om dit belangrijke onderzoek zo snel mogelijk en zo breed mogelijk verder van de grond te krijgen', maar veel verder reikten de mogelijkheden binnen de NRLO niet.¹¹⁷ De raad kon geen directe sturing geven, maar moest via het netwerk trachten onderzoeksleiders en onderzoekers te mobiliseren.

In de tussentijd hadden enkele provincies, in aansluiting op de *Relatienota* en de discussies over alternatieve landbouw, diverse projecten opgezet op het gebied van alternatieve en aangepaste landbouw. Vanuit landelijk perspectief was het nogal gefragmenteerd en bovendien sterk praktijkgericht. Het viel bovendien buiten het directe gezichtsveld van de NRLO. Er waren echter wel informele contacten. Boeringa zat in een commissie van de provincie Noord-Brabant, Cleveringa zat in een Drentse commissie. Op een gegeven moment nam Boeringa de kwestie op met Wansink, of er niet wat coördinatie nodig was tussen de activiteiten van de diverse provincies.¹¹⁸ Hij maakte een overzicht van de activiteiten en legde de raad eind 1979 een voorstel voor coördinatie voor.¹¹⁹ In de loop van 1980 werd met de provincies in overleg getreden om '[...] een structuur voor de samenwerking tussen de provincies en de NRLO te scheppen'.¹²⁰ 'Aangezien het gaat om een grote verscheidenheid van vraagstukken, zal voor een goede en voldoende deskundige behandeling ervan overleg met vele instellingen en personen nodig zijn. De NRLO-onderbouw is hiertoe een bruikbare ingang.'¹²¹

Begin 1981 lagen de eerste conclusies en voorstellen ter tafel. Het voorstel was een werkgroep 'coördinatie onderzoek aangepaste landbouw' in te stellen om informatie uit te wisselen tussen provincies en NRLO, onderzoeksprogramma's op te stellen en besluiten van het bestuurlijk overleg uit te werken. Het ging daarbij om een Interprovinciaal Bestuurlijk Overleg bestaande uit gedeputeerden, met vertegenwoordigers van de NRLO en Landbouw als adviseurs.¹²² December 1981 verklaarde het Interprovinciaal Bestuurlijk Overleg zich

¹¹⁷ I21april80, verslag.

¹¹⁸ zie verslag DR28jan81.

¹¹⁹ DR.3jan80; nrlo/79/W355a.

¹²⁰ I12sep80, verslag.

¹²¹ DR.3jan80, verslag.

¹²² Dit was een, zeg maar, interprovinciaal overleg ad hoc. Opmerkelijk is dat er, anders dan op andere beleidsgebieden, geen interprovinciaal overleg over landbouw bestond. Dat zou te maken kunnen hebben met de organisatie van de landbouw vanuit het ministerie, dat ook een provinciale structuur kende.

akkoord met het programma van onderzoek.¹²³ De COAL werd een aparte werkgroep, waarvoor de NRLO slechts faciliteerde, en fungeerde als intermediair tussen de onderbouw van de NRLO en het Interprovinciaal Bestuurlijk Overleg.

De ontwikkelingen rond de provinciale activiteiten aangaande de aangepaste landbouw boden een gelegenheid om de adviezen van de Commissie Natuur- en Landschapsbeheer gemakkelijk en efficiënt te realiseren. De provinciale onderzoekswensen sloten goed aan op haar plannen, zodat het onderzoek voor het eind van het jaar kon aanvangen. Opvallend is het gemak waarmee de NRLO hier vragen uit de samenleving wist op te vangen, hetgeen verklaard kan worden door het eerdere werk dat er lag. Zuidema zegt hierover dat het COAL-project twee zaken bij elkaar bracht: de provincies hadden wel gebieden maar geen onderzoek, de instituten hadden wel onderzoek maar geen plekken om het uit te voeren.¹²⁴ Er was alom tevredenheid over het COAL-project. 'De heer Verkaik brengt zijn grote waardering over aan het Bestuur [...] Het is een voorbeeld van samenwerking tussen overheid, vakgroepen, provincies en instituten, die niet overal te vinden is.'¹²⁵

Verloop COAL

In de loop van 1981 en 1982 werd het COAL-onderzoek uitgewerkt en op gang gebracht.¹²⁶ Het methodologische accent werd uiteindelijk bij het bedrijfsbeschrijvende onderzoek gelegd, omdat dit beter aansloot bij het landelijke karakter van het onderzoek. Het onderzoek vond plaats in veenweidegebieden en beekdalen, mede in verband met de mogelijkheid tot generalisatie van de resultaten.¹²⁷ In de veenweidegebieden bestond al veel beheerslandbouw – de boeren werkten bovendien graag mee – maar op de zandgronden moesten eerst nog bedrijven met beheerslandbouw gecreëerd worden. Zo ontstond ontwikkelingsonderzoek rond de aangepaste landbouw, waarbij een dieperliggend vraagstuk naar voren kwam: hoe en in hoeverre moest het onderzoek ook mogelijkheden voor integratie van landbouw en natuurbeheer onderzoeken, bijvoorbeeld door experimenteel onderzoek?¹²⁸ Dergelijk onderzoek was beleidsgericht en in feite richtinggevend voor de ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouw. De tegenstelling tussen volgend en richtinggevend onderzoek werd

---

¹²³ De financiering was 50-50 tussen Rijk en provincies. De totale omvang bedroeg 2,4 miljoen gulden aan onderzoekscapaciteit. De provincies legden negen ton op tafel. Het landelijk onderzoek bracht weinig geld in, maar veel onderzoekscapaciteit. (I11dec81) In de praktijk werd die verdeling niet gehaald en een voorstel in 1984 tot vergroting van de provinciale bijdrage ontmoette veel weerstand van die zijde (I21dec83, verslag).

¹²⁴ Interview Zuidema, 16 februari 2005.

¹²⁵ I16april82, verslag.

¹²⁶ nrlo/81/W91 E, 'Programma van bedrijfsgericht onderzoek over aangepaste landbouw'.

¹²⁷ Aangekend werd dat het gemengd bedrijf op de zandgronden ook belangrijk was.

¹²⁸ I23nov1982, I.106 'Onderzoek aangepaste landbouw. Tussentijds verslag najaar 1982 (concept 3-11-1982)'.

op dit moment niet opgelost, maar het opduiken van de kwestie laat zien dat de vraag naar de relatie tussen onderzoek en beleid al aan het spelen was.

De omvang van het COAL-project riep af en toe vragen op binnen de NRLO, maar die was het gevolg van de aard van het project: er waren diverse provincies en beleidsdirecties bij betrokken en het onderzoek werd op een groot aantal, verspreide plaatsen uitgevoerd.¹²⁹ De NRLO zorgde voor de rapportage en speelde daarmee een belangrijke rol door het creëren van een herkenbaar wetenschappelijke identiteit. Elk jaar werd er een jaarverslag uitgebracht, met een overzicht van de ontwikkelingen van het project en enkele verslagen van onderzoek. Daarnaast werd alle wetenschappelijke output uitgebracht in COAL-rapporten om zo, aldus Zuidema, de samenhang in het programma zichtbaar te maken.¹³⁰ Uiteindelijk verschenen er zo'n vijftig rapporten, plus evenzovele tijdschriftpublicaties.

Eind 1984 kwam het einde van het project in zicht. Men beraadde zich erop het onderzoek voort te zetten na 1985. Wetenschappelijk gezien, was er behoefte aan voortzetting, onder meer omdat een synthese van de resultaten nog niet tot stand was gebracht.¹³¹ Er werd een voorstel uitgewerkt voor een extra periode van vier jaar, waarin het lopende onderzoek afgerond en verbreed werd, inzicht in langere-termijneffecten verworven werd en een totaalbeeld tot stand moest komen.¹³² Het bestuur van de afdeling Landinrichting reageerde zeer positief op het voorstel voor voortzetting.¹³³ Het Interprovinciaal Bestuurlijk Overleg was echter zeer terughoudend en stuurde de plannen terug naar de tekentafel.¹³⁴

In maart 1985 lag er een herschreven voorstel, waarvan de toon en stijl een opmerkelijke ommezwaai laten zien. Niet langer was de wetenschappelijke vraag richtinggevend, de insteek was nu politiek en erop gericht het maatschappelijk belang van het onderzoek duidelijk te maken. Anders dan bij de start van het COAL-onderzoek, toen de vraag vanuit de provincies naar de onderzoekers kwam en het belang van het onderzoek vanzelfsprekend was, moesten de onderzoekers zich ditmaal verdedigen voor hun extra onderzoekswensen.

'Het is niet onwaarschijnlijk dat de landbouw in de komende jaren meer nog dan thans bij het beheer van het buitengebied moet worden ingeschakeld. Als dat zo zal moeten worden, dient de landbouw wel achter het te voeren beleid te staan. Een brede informatie over aanpassingsmogelijkheden en de daarbij te verwachten gevolgen voor een bedrijf en inkomen kan de acceptatie van het beleid

¹²⁹ I8juni83, verslag.

¹³⁰ Interview Zuidema, 16 februari 2005.

¹³¹ I6dec84, I.147 'Tussentijdse balans van het COAL-onderzoek' en I.149 'Verslag [...] over de eerste 9 maanden van 1984'.

¹³² I6dec84, I.150 'Het onderzoek aangepaste landbouw na 1985 - concept 6-11-'84'.

¹³³ I6dec84, verslag.

¹³⁴ I19maart85.

bevorderen. [...] De werkgroep is van mening dat na instemming van rijk en provincies, het voorgestelde onderzoekspakket eind 1989 zal leiden tot een zodanig afgerond geheel dat daaruit conclusies kunnen worden getrokken voor het beleid in het landelijk gebied. Zij verwacht dat met het eindresultaat de belangen van landbouw en milieubescherming zullen zijn gediend. Als dit zo zal zijn is het reeds bestede en nog te besteden kapitaal nuttig besteed.¹³⁵

Uiteindelijk gaf het Interprovinciaal Bestuurlijk Overleg op 29 november het groene licht voor een afrondingsprogramma voor de periode 1986-1988.¹³⁶ Er werd geen nieuw onderzoek opgestart en alleen gewerkt aan de integratie van de deelprojecten en een generaliserend onderzoek naar bedrijfsmodellen.¹³⁷ De onderzoeksvragen die waren blijven liggen, werden doorgespeeld naar de staf van de NRLO en werden meegenomen als 'belangrijk onderdeel' van de activiteiten in het kader van het meerjarenplan 1987-1991.¹³⁸ Zo vormden deze concrete vragen van lopend onderzoek input voor de planningsactiviteiten van de NRLO.

Recapitulatie van het COAL-project

Het verloop van het COAL-project laat zien hoe de NRLO vorm gaf aan de vermaatschappelijking van de landbouw in de late jaren zeventig en vroege jaren tachtig. In de opzet van de afdeling Landinrichting was daarop ingespeeld, door een taakveld waarop de overheid in de vorm van diverse ministeries alsmede lagere overheden primair verantwoordelijkheid droeg en waarbinnen allerlei instellingen betrokken werden van buiten het traditionele domein van het landbouwkundig onderzoek. Het COAL-project kwam rechtstreeks voort uit een vraag vanuit de overheid: concreet hadden de provincies problemen met de implementatie van beheersovereenkomsten. De NRLO formuleerde de uiteindelijke onderzoeksvraag, die gericht was op de samenhang in het onderzoek. Desalniettemin lag de onderzoeksplanning in eerste instantie in handen van het onderzoek en was de inbreng vanuit het beleid. De voortgang van het project was autonoom en werd gedreven door wetenschappelijke vragen. Het is het klassieke model van planning van 'maatschappelijk dienstbaar' onderzoek: de samenleving wordt geënquêteerd en de wetenschap gaat aan het werk om een planning te maken. Hoe klassiek het COAL-project hierin was, wordt zichtbaar in de voorstellen voor het vervolg. De gebruikers – de provincies – lieten zich niet onmiddellijk overtuigen door de wetenschappelijke wijsheden. De draai die toen gemaakt werd, was een wending naar vermaatschappelijking: de wensen en vragen van de onderzoekers werden vertaald naar een politieke argumentatie,

¹³⁵ I19maart85, I.168 'Het begin was moeilijk maar nu is er zicht op het einde.'

¹³⁶ I10dec85. De eerste bijstelling voor de vergadering van het IPO op 4 april was klaarblijkelijk nog niet voldoende, dus het gaat hier om een volgende versie, onder de titel afrondingsprogramma.

¹³⁷ I10dec85, I.187.

¹³⁸ I10dec85, I10juni86.

waarin het belang van het onderzoek, en van wetenschap in het algemeen, in de taal van het beleid uiteen werd gezet.

De wending naar vermaatschappelijking in het COAL-project was een micro-draai, maar liep vooruit op de algehele wending die de NRLO begin jaren negentig maakte. Toen maakte de planning van onderzoek plaats voor verkenningen met betrekking tot landbouwkundig onderzoek. In de termen van de NRLO – Wansink in dit geval – vond een herinterpretatie van het concept ‘maatschappelijk dienstbaar onderzoek’ plaats. Ten eerste werd het begrip ‘maatschappelijk’ verruimd: in de jaren zestig en zeventig ging het om de belangen van de landbouw(productie)sector, eind jaren tachtig besloeg het een veel breder domein van ‘het platteland’ en de ‘voedselketen’. Ten tweede verschoof de afweging van ‘dienstbaarheid’ van wetenschappers die bepaalden wat de problemen van de sector waren en welk onderzoek nodig was, naar het beleid. De doorstart van het COAL-project laat zien hoe het publiek en de opzet van de plannen verschoof naar beleidsmakers.

Het eindverslag van het COAL-onderzoek illustreert deze omslag. In het laatste jaar van het project werd de werkgroep uitgebreid met vertegenwoordigers van enkele beleidsdirecties en onderzoekdeskundigen om een eindverslag voor te bereiden met conclusies en aanbevelingen voor beleid en praktijk.¹³⁹ De NRLO nam de taak op zich om de conclusies onder de aandacht van de betreffende beleidsinstanties te brengen en bovendien de aanbevelingen door te spelen naar de programmeringsactiviteiten in het kader van het Natuurbeleidsplan en het onderzoek ten behoeve van duurzame landbouw. De implementatie van het eindverslag is niet heel duidelijk, afgezien van het feit dat het de wetenschappelijke basis van beheersovereenkomsten versterkte.¹⁴⁰ In 1988 werd opgemerkt dat de resultaten van COAL kennelijk niet tot de nieuwe Relatienota waren doorgedrongen.¹⁴¹

Volgens Zuidema zou het COAL-project dingen bij elkaar brengen die anders niet zo makkelijk bij elkaar kwamen. De provincies zagen niet direct het belang van onderzoek, maar via COAL kon men uitstijgen boven veldexperimenten en wetenschappelijk interessant onderzoek genereren. Zo vond men instituutdirecteuren en hoogleraren bereid capaciteit vrij te maken. Op zijn beurt kon dat onderzoek beleidsondersteunend zijn. Verder bracht het een samenwerking tussen instellingen en disciplines tot stand, wat alleen mogelijk was bij een programma van langere duur.

---

¹³⁹ I6dec88.

¹⁴⁰ Interview Zuidema, 16 februari 2005.

¹⁴¹ I8maart88, punt 6. Voor de eerste Relatienota uit 1975 zie paragraaf 3.4.1.

3.4.2 Omslag van de landbouw

De micro-draai bij het COAL-project vond plaats terwijl de landbouwsector een reuzenzwaai maakte. Zoals in hoofdstuk 1 meer uitvoerig besproken is, verbreedde het Ministerie van Landbouw zich in 1982 van de landbouwproductie naar landbouw in de context van landschap, natuur en milieu. Bovendien kreeg het een nieuwe rol door toenemend restrictief beleid op het gebied van mestwetgeving en quoteringsmaatregelen. Bij dat alles nam het in toenemende mate afstand van de sector en werd het een departement van algemeen bestuur in plaats van belangenbehartiger.

De eerste uitwerking van de verbreding van het beleidsterrein van het ministerie was de Landinrichtingswet uit 1985, die de Landinrichtingsdienst dwong niet langer alleen met landbouwbelangen rekening te houden. De uitvoering leverde een confrontatie op met natuurbeschermers die meenden dat een multifunctioneel denken ten aanzien van landinrichting niet werd gerealiseerd.¹⁴² Beheerders van natuurgebieden weigerden eenvoudigweg gevraagde gegevens voor de landbouwers te verzamelen; volgens hen stond landinrichting gelijk aan landschapsvernietiging.¹⁴³ De doorbraak kwam met het Natuurbeleidsplan van 1989, waarin landbouw, natuur en landschap beleidsmatig werden geïntegreerd. Wat betreft de productiekant van de landbouw, misten de WRR-nota's rond geïntegreerde landbouw hun uitwerking niet. Na het bekritiseerde 'Standpunt' over geïntegreerde landbouw uit 1986, kwam de minister in 1989 met een structuurnota waarin de vraagstukken van milieu en overproductie centraal in het beleid kwamen te staan. Een en ander is terug te voeren op de Europese interventies alsmede het eerste Nationaal Milieubeleidsplan, waarin gesteld werd dat de landbouw 'een substantiële bijdrage [zou] moeten leveren aan het bereiken van algemene milieukwaliteit'.¹⁴⁴

De algemene doelstelling van het landbouwbeleid werd 'het bevorderen van een concurrerende, veilige en duurzame landbouw'. Duurzaam werd omschreven als de koppeling van het milieu-aspect, instandhouding van natuurlijke hulpbronnen, en het sociaal-economische aspect ten aanzien van het bestaan van de werkers in de sector, met als doel continuïteit van de landbouw en handhaving van de meervoudige functie van het landelijk gebied. In het ministeriële beleid was 'geïntegreerd' als richtinggevend concept vervangen door 'duurzaam', in landbouwkringen een nieuw begrip.¹⁴⁵ In de *Structuurnota landbouw* werd het verwerkt in de algemene doelstelling.

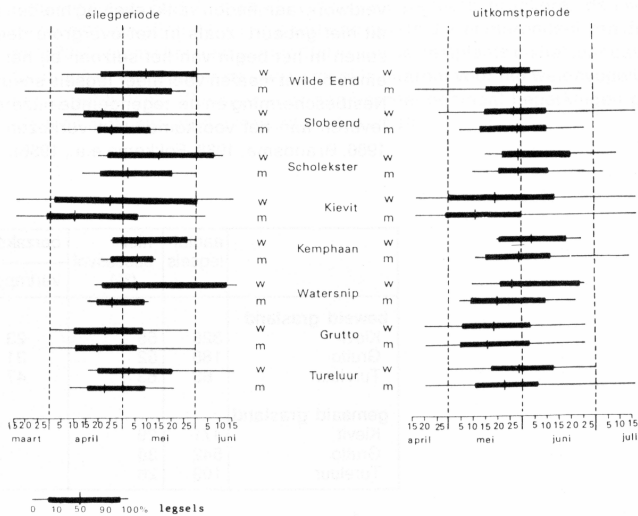
---

¹⁴² Bekke, *Salto Morale*, 46-47.

¹⁴³ Interview Kalden, 26 mei 2005.

¹⁴⁴ Structuurnota Landbouw, 132.

¹⁴⁵ Waarschijnlijk was 'duurzaam' afkomstig uit de wereld van de energievraagstukken. Een publicatie van het Platform Biologische Landbouw uit 1989 voerde het als eerste in de titel. *Biologische landbouw ver voornit: op weg naar een duurzame landbouw*.

Figuur 18. Eileg- en uitkomstperiode van weidevogels op grasland waarvan de eerste snede is beweid (w) resp. gemaaid (m) (Waterland e.o.) (bron: Buker & Reyrink, 1989).

Het COAL-project was gericht op de relatie tussen natuur en landbouw. Een onderdeel was het onderzoek naar de invloed van landbouwactiviteiten op de weidevogelstand. De onderzoeksvraag, zo werd al doende duidelijk, was uiteindelijk een ambtelijke vraag: welke regels kunnen wij boeren opleggen om natuur en landschap te beschermen. De omslag in het COAL-project van onderzoeksgestuurde vragen naar beleidsgericht onderzoek is illustratief voor de omslag naar beleid die de NRLO in de late jaren tachtig maakte.

Reactie van NRLO

Najaar 1987 schreef Boeringa een discussienota waarin hij lopend onderzoek, knelpunten en lacunes inventariseerde.¹⁴⁶ In de inleiding schreef hij dat niet alleen de NRLO de geïntegreerde landbouw tot speerpunt had gemaakt, ook de Landbouwuniversiteit noemde het als een uitdaging en had inmiddels ruimte gecreëerd in het leerstoelenplan. Tevens stond het centraal in het ontwikkelingsplan van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek in oprichting.¹⁴⁷ Geïntegreerde landbouw moest worden begrepen als een synthese van aangepaste en alternatieve landbouw. Het bracht daarmee de COAL en het overlegorgaan samen. In die zin werd de nota ook verwelkomd: het was de eerste notitie die het gehele gebied van de geïntegreerde landbouw betrof.¹⁴⁸ De nota was geen officieel rapport, maar een hulpmiddel om overzicht over de bestaande activiteiten te krij-

¹⁴⁶ nrlo/87/W 103c, 7 oktober 1987, 'Discussienota inzake het onderzoek over geïntegreerde landbouw'

¹⁴⁷ DLO en DWT samen in plaats van Directie Landbouwkundig Onderzoek.

¹⁴⁸ 18 maart 1988, verslag tweede vergadering Sektorkamer I, punt 6.

gen. In die zin was het de volgende inventarisatie door Boeringa van lopend onderzoek, zij het dat nu al het onderzoek onder de vlag van geïntegreerde landbouw werd samengebracht. Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen dat er concrete plannen uit de discussienota voortvloeiden.

De doorbraak in de integratie van landbouwproblematieken naar het onderzoek kwam voor de NRLO van buitenaf. In het kader van het Natuurbeleidsplan kreeg de NRLO opdracht een onderzoeksplan op te stellen, en via het Landbouwschap kreeg hij een soortgelijke opdracht met betrekking tot de *Structuurnota*. Deze opdrachten brachten een synthese in de benadering van de thematiek van de alternatieve landbouw tot stand.

Voorjaar 1989 ontving de NRLO van de Commissie Landbouwonderzoek van het Landbouwschap een verzoek 'op korte termijn een landbouwmilieu-onderzoekprogramma op te stellen'.¹⁴⁹ Het verzoek van het Landbouwschap kwam voort uit de voorbereiding van de *Structuurnota Landbouw* en Natuurbeleidsplan van het Ministerie van Landbouw. 'De land- en tuinbouw staat voor de opgave belangrijke verbeteringen door te voeren op het terrein van het milieu. Van het onderzoek worden initiatieven en oplossingen verwacht die tot praktische en rendabele toepassingen in de diverse sectoren van de land- en tuinbouw leiden.'¹⁵⁰ De coördinatie van het onderzoek rond landbouw en milieu werd NRLO-breed aangepakt. Naast bedrijfstakspecifieke programma's zorgde een van de sectorkamers (sectorkamer 1) voor sectoroverschrijdend onderzoek. Uitdrukkelijk werd gesteld dat het programma niet te veel op allerlei deelaspecten in zou gaan, maar zich zou concentreren op de primaire doelstelling 'bij te dragen aan een snelle omvorming van de Nederlandse landbouw tot een landbouwsysteem met een minimale milieubelasting op langere termijn'.¹⁵¹ De adviesvraag bracht de bemoeienis van de NRLO met de alternatieve landbouw tot een synthese: het hele werkgebied van de NRLO werd beschouwd vanuit de thematiek van duurzame landbouw. De aanzet die Boeringa in zijn notitie over geïntegreerde landbouw had gegeven om OAL en COAL onder één noemer te brengen, kreeg hier definitief vorm.¹⁵²

Tegelijk met het verzoek van het Landbouwschap kwam een verzoek om advies over onderzoek ten behoeve van het Natuurbeleidsplan binnen.¹⁵³ Het Natuurbeleidsplan was het eerste beleidsstuk waarin het nieuwe beleidsterrein van het ministerie integraal behandeld werd, maar de afhandeling van het advies maakte duidelijk dat het natuurdenken nog niet in alle geledingen van de land-

¹⁴⁹ I13juni89, punt 6.

¹⁵⁰ Brief Landbouwschap aan de besturen van de Sectorkamers van de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, 23/1091.00, 13 april 1989.

¹⁵¹ nrlo/89/135, 'Onderzoekprogramma Duurzame Landbouw/Landbouwmilieu-onderzoek', 4.

¹⁵² Het accent lag aan de milieukant, met bodem, water en dergelijke als voornaamste thema's; bedrijfssystemen stonden in de marge.

¹⁵³ In de toelichting vanuit het ministerie werd duidelijk dat onderzoek niet richtinggevend voor het Natuurbeleidsplan was. I19september1989, verslag I7, punt 4.

bouwsector was doorgedrongen. Kalden, de projectleider, vertelt dat binnen de NRLO een verbreding van het denken van landbouw naar natuur nog niet gerealiseerd was. De bespreking in het bestuur ervoer Kalden als niet erg prettig, er zaten veel landbouwkundigen in die weinig met natuur hadden. Zelfs de afdeling Landinrichting was in eerste instantie nog erg landbouwkundig georiënteerd. Het Natuurbeleidsplan zorgde daar pas voor een omslag. Kalden: de NRLO kende wel die component van het onderzoek, maar de dynamiek van natuuronderzoek niet. Het was een landbouwclub. De verbreding in het denken ging heel langzaam en kreeg in feite pas bij de aanloop naar het Innovatienetwerk eind jaren negentig goed vorm.¹⁵⁴

In de uitwerking van het onderzoeksprogramma was het denken over onderzoek expliciet beleidsgericht. Binnen het OAL bleef steeds enigszins impliciet dat het onderzoek rond alternatieve landbouw uiteindelijk bedoeld was om ambtenaren instrumenten te geven om beleid te kunnen formuleren. Bij de doorstart van het COAL-onderzoek kwam een beleidsgerichte wending expliciet tot stand. Nu echter werd in de volle breedte van het NRLO-veld een concreet onderzoeksprogramma ontwikkeld dat tot uitdrukkelijk doel had kennis en inzicht te vergaren waarmee 'praktische en sociaal-economisch aanvaardbare oplossingen' voor de milieuproblematiek in de landbouw tot stand gebracht konden worden.¹⁵⁵ Daarvoor was een bijsturing van het onderzoek nodig: lopend onderzoek was veelal gericht op het verwerven van inzicht in processen, dat wil zeggen effect-gericht, in plaats van op het ontwikkelen van instrumenten voor de praktijk, dus oplossingsgericht.¹⁵⁶ De vertaling van onderzoek naar beleid werd opgevoerd als een aparte doelstelling, waarvoor speciale instrumenten ontwikkeld moesten worden, zoals themadagen en syntheserapporten.¹⁵⁷ Het programma nam de beleidsnota's als gegeven, er werden geen voorstellen gedaan om op basis van landbouwkundige inzichten beleidsvoornemens te wijzigen.

In het conceptonderzoeksprogramma, dat najaar 1989 gereed was, werd opgemerkt dat in het meerjarenplan reeds enige milieu-aspecten als speerpunt waren opgenomen. 'Bovengenoemde activiteiten liepen derhalve vooruit op eerdergenoemde beleidsnota's, zodat nu geconcludeerd kan worden, dat er op het moment van signalering door de overheid van maatschappelijke behoeften ten aanzien van milieubelasting door de landbouw reeds daartoe strekkend onderzoek in uitvoering is of onderzoekplannen gereedliggen.'¹⁵⁸

Dat die activiteiten er waren staat buiten kijf, maar tevens is het zo dat de betreffende beleidsnota's ervoor zorgden dat ze in een samenhangend verband werden gebracht én kern van de planning werden. Binnen de NRLO gebeurde

---

¹⁵⁴ Interview Kalden, 26 mei 2005.

¹⁵⁵ nrlo/89/135, 'Onderzoekprogramma Duurzame Landbouw/Landbouwmilieu-onderzoek', 2.

¹⁵⁶ nrlo/89/W 187A, 'Concept. Landbouw-Milieu Onderzoek t.b.v. de Akkerbouw en de Tuinbouw', 9.

¹⁵⁷ nrlo/89/135, 'Onderzoekprogramma Duurzame Landbouw/Landbouwmilieu-onderzoek', 5.

¹⁵⁸ nrlo/89/W 187A, 'Concept. Landbouw-Milieu Onderzoek t.b.v. de Akkerbouw en de Tuinbouw', 1.

dat niet, daarvoor waren externe stimuli nodig. Dat was in 1977 niet anders geweest toen de Stuurgroep Alternatieve Landbouw het relevante onderzoek in kaart gebracht om te constateren dat het onderzoek al liep. Ook toen was het een aanzet van buiten, de adviesvraag over het Interimrapport van de COBL, die de synthese aanbracht. Kalden: de omslag in het denken binnen de NRLO kwam vanuit het ministerie.¹⁵⁹

3.5 Transitie van de landbouw, transitie van de NRLO

In 1992 bracht de minister van Landbouw, aangezet door Kamervragen, een notitie *Biologische landbouw* uit. Hierin werd een beleid uitgezet ter bevordering van de biologische landbouw (te weten ecologisch en biologisch-dynamisch), die gepresenteerd werd als een pionier met betrekking tot de ontwikkelingen naar duurzaamheid.¹⁶⁰ DWT, we spreken over de periode dat de NRLO in feite een slapend bestaan leidde, kreeg de opdracht een plan van aanpak voor het onderzoek te maken, dat in 1993 verscheen. Dit vormt het eindpunt voor deze case-studie. Met de notitie van de minister stond de biologische landbouw eindelijk op de ministeriële agenda en kwam er substantieel geld vrij voor het onderzoek. Belangrijker voor het landbouwbeleid was evenwel de transitie naar duurzame landbouw die inmiddels in volle gang was. Het denken in brede doelstellingen had vaste voet aan de grond gekregen en de pioniersrol die aan de biologische landbouw werd toegekend, is in dat kader begrijpelijk.

Deze transitie had een extra impuls gekregen door het werk van een club van vrijdenkers die Dick de Zeeuw in 1990 om zich heen had verzameld. Leden waren toonaangevende lieden als Mansholt, Winsemius, Wijffels, Verkaik. Hun manifest *Duurzaam samengaan van landbouw, natuur en milieu* stelde met betrekking tot het proces van dat samengaan, dat met de recente beleidsplannen van regering, Landbouwschap en anderen een versnelling 'absoluut noodzakelijk [is] omdat met name in Nederland het milieu onaanvaardbaar belast is'.¹⁶¹ In de vorm van een negental stellingen werden regering en parlement opgeroepen met een 'integraal maatregelenpakket te komen, dat een duurzaam samengaan van landbouw, natuur en milieu vóór het jaar 2000 gerealiseerd wordt'.¹⁶² De stellingen behelsden onder meer het anticiperen op de vermindering van handelsverstoringende steun, de bestemming van een substantieel deel van het landareaal voor het ecologisch netwerk, versterking van het beleid ten aanzien van behoud van cultuurlandschappen, omschakeling naar duurzame landbouw binnen tien jaar met behulp van een wettelijk kader, een heffingstelsel en overbruggingspremies alsook sanering van bedrijfstakken die deze omschakeling niet kunnen realiseren. De oorzaak van de problemen in de landbouw was volgens de werkgroep dat er

¹⁵⁹ Interview Kalden, 26 mei 2005.

¹⁶⁰ COBL, *Biologische landbouw*, 3.

¹⁶¹ *Duurzaam samengaan*, 1.

¹⁶² *Duurzaam samengaan*, 4.

geen coherent en duurzaam model ten grondslag lag aan het landbouwbeleid. In de volgende jaren zette de werkgroep haar bijdrage voort, onder meer resulterend in een rapport 'Naar een Aartse landbouw' uit 1998. De werkgroep deed hiermee werk dat vergelijkbaar was met de nieuwe taken die de NRLO in die periode op zich nam: het ontwikkelen van visies op de toekomst van de landbouw.

De transitie waar de NRLO zich begin jaren negentig in bevond, van onderzoeksmanagement naar beleidsgerichte verkenningen, is uitvoerig beschreven in de andere hoofdstukken. In dit hoofdstuk hebben we kunnen zien hoe die transitie op kleine schaal werd voorbereid in de activiteiten rond de alternatieve landbouw. Steeds explicieter werd duidelijk dat 'alternatief' een politiek, een beleidsbegrip was. Op de politieke vraag naar de toekomst van de landbouw was 'geïntegreerd' – en later 'duurzaam' – een antwoord. Het bood uitzicht op oplossingen op de kortere termijn voor de problemen van overproductie, milieubelasting en landschapsbeheer. Het was bovendien een integratie van het politieke debat, waarin het schisma alternatief-gangbaar werd overbrugd en oplossingen binnen bestaande politieke en maatschappelijke structuren. Het was daarmee het aanknopingspunt voor de transitie die de landbouw en het landbouwbeleid vanaf de late jaren tachtig gingen maken, waarbij de maatschappelijke positie en de inrichting van de landbouw opnieuw werd doordacht. Deze transitie, die we in latere NRLO-termen een systeeminnovatie kunnen noemen, werd binnen de NRLO weliswaar gesignaleerd maar in zijn concrete werkzaamheden – het coördineren van onderzoek, het inrichten van een overlegorganisatie, enzovoort – was de NRLO keer op keer reactief: conceptuele syntheses zoals in het rapport van de Stuurgroep Alternatieve Landbouw en het advies voor het Landbouwschap, een heroriëntatie van onderzoek naar beleid zoals bij de doorstart van de COAL en in datzelfde advies; het initiatief lag steeds aan de beleidskant.

De NRLO van de jaren tachtig geen organisatie om een dergelijke transitie op sectorniveau te initiëren. Maar ook op het niveau van het landbouwkundig onderzoek was zijn aard als participantenorganisatie niet toegesneden op een taak als het bewerkstelligen van een denkomslag over aard en inrichting van de landbouw. Daartoe onbrak het aan macht en middelen. Wat de NRLO wel kon, en ook naar beste vermogen deed, was het faciliteren van vernieuwend onderzoek door middel van coördinatie en stimulering. Daarin had hij een decennialange traditie, teruggaand naar de geïntegreerde plaagbestrijding en doorgaand in het OBS- en COAL-onderzoek. Wat betreft de gedachtevorming, was het netwerk van de NRLO van belang, waarbij vernieuwende denkers werden gemobiliseerd en toegang kregen tot de 'gangbare' structuren. In die zin speelde de NRLO een dubbele rol, op de achtergrond van het beleid en op de werkvloer van het onderzoek. De invloed van de NRLO is daarmee lastig vast te stellen. Wat betreft het onderzoek, bijvoorbeeld de opkomst van het onderzoek naar bedrijfssyste-

men, is de primaire indruk dat de onderzoekers zelf de centrale rol speelden. Boeringa over de invloed van de Stuurgroep Alternatieve Landbouw: 'Wel merk ik op dat er zaken tot stand zijn gebracht waarvan zelfs de direct betrokkenen zich niet of nauwelijks realiseren dat er een relatie bestaat met het advies van de Stuurgroep.'¹⁶³

Als intermediaire organisatie in de tripartite georganiseerde landbouwsector verschoof de NRLO het brandpunt van zijn aandacht in de jaren zeventig tot negentig van het onderzoeksveld naar de beleidswereld. In de late jaren tachtig werd de inbreng van de drie poten langzamerhand gelijkgeschakeld, waarbij onderzoek, overheid en belangengroepen meedachten over onderzoeksplanning. Het COAL-project is daarvan een vroeg voorbeeld. De dynamiek van de gedachtevorming verschoof daarbij van wetenschappelijke behoefte naar maatschappelijke vraag, met name van de beleidskant, waarbij de beleidswereld meer en meer de aangesproken partij werd. Niet zozeer de planning en coördinatie van onderzoek, maar het op de politieke en bestuurlijke agenda krijgen van onderzoek werd daarmee een belangrijk doel. In de doorstart van de COAL was dit op kleine schaal direct waar te nemen, in de latere adviezen voor het ministerie was het de *modus vivendi*. Onderzoek stuurde niet langer zichzelf, maar werd door beleidsvragen gestuurd.

In de jaren zeventig functioneerde de NRLO als onderzoeksmanager, waarbij de ontwikkelingen in de sector op een klassieke manier werden geconceptualiseerd: het onderzoeksveld informeert zich over ontwikkelingen in sector en samenleving en bepaalt wat er moet gebeuren. De NRLO beheerde dat proces. Daarbij trad hij op als buffer tussen onderzoek en politiek. Hij zorgde ervoor dat het onderzoeksveld gevrijwaard bleef van direct ingrijpen vanwege maatschappelijke debatten en, tegelijkertijd, dat politieke vragen vertaald werden in een voor onderzoekers acceptabel idioom. Bovendien kon de minister op basis van de adviezen van de NRLO mededelen dat de problematiek de aandacht van het onderzoek had. De reactie op de ophief over *Silent Spring* in 1962 is wat dat betreft al kenmerkend voor het functioneren van de toenmalige NRLO. De vragen die in de samenleving rezen over de landbouw – chemische bestrijdingsmiddelen in dit geval – werden gematcht met het lopende onderzoek, met als uitkomst: het wordt gedekt. Daarbij werd dat onderzoek opnieuw gelabeld zodat het inderdaad aansloot op het maatschappelijke debat. De synthese die hierbij tot stand kwam, waarbij onderzoek in een nieuwe samenhang werd gebracht, en onder de vlag van een nieuwe doelstelling, kwam van buitenaf en niet van binnen de NRLO. In die zin was de raad reactief.

Het succesverhaal van de geïntegreerde plaagbestrijding wordt hiermee gerelativeerd, maar dat doet niets af aan het succes ervan op het gebied van onderzoeksmanagement. Het is een mooi en vroeg voorbeeld van de manier waarop

---

¹⁶³ Boeringa, 95/dwky/al, 4 (afscheidsrede).

de NRLO nieuwe onderzoeksinitiatieven faciliteerde en dat met de beperkte middelen waarover hij beschikte. Het resulteerde in langdurig en waardevol onderzoek dat van betekenis was voor het latere onderzoek rond de alternatieve landbouw. De werkgemeenschap – sinds 1973 onder die naam – vierde eind jaren zeventig het twintigjarig bestaan en publiceerde een overzichtswerk waarin de basisideeën van de geïntegreerde bestrijding uiteen werden gezet. Centraal stond het selectief en beheerst gebruik van bestrijdingsmiddelen, zowel chemisch als biologisch, waarbij na twintig jaar kon worden gesteld dat 'het bewijs is geleverd dat de belangrijkste nadelen van het gebruik van bestrijdingsmiddelen [...] vermeden kunnen worden'.¹⁶⁴ Hoewel de regel 'spuit zo weinig mogelijk' het uitgangspunt was, was het doel niet een spuitvrije landbouw, één van de speerpunten van de alternatievelingen in de landbouw van de jaren zeventig.

---

¹⁶⁴ Landbouw zonder spuit?, 46.